Літопис Червоної Калини

Ч. 1.

Січень

Літопис „Червоної Калини”

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

Річник VII. 1935 (I—XII).

ЗМІСТ:

СПОМИНИ

ІСТОРИЧНІ НАРИСИ

ВІРШІ ТА ОПОВІДАННЯ

РЕЖИСЕРІЇ І ЗАМІТКИ

МАТЕРІЯЛИ І ДОКУМЕНТИ

БІБЛІОГРАФІЯ

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

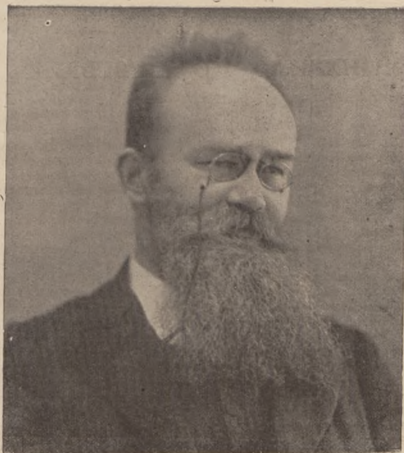
РІЖНЕ

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VII. Річник

ЧИСЛО 1 СІЧЕНЬ 1935

ПЕРШИЙ ПРЕЗИДЕНТ ВІДРОДЖЕНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
помер 25 листопада 1934 р.

АНАТОЛЬ КУРДИДИК

ЗАЛІЗНІ КОЛЯДНИКИ

І знову ніч стоїть. Свята
І знову зорі — ясні.
І колядують знов літа,
Що — смолоскип погаслий.

Оце ідуть: колядники
В шинелях і шоломах.
На брови сів іней важкий,
На плечі сіла втома.

О, на кільчастих дротах їм
Пошарпалися ноги:
Пройшли вже стільки Україн
І стільки літ дороги...

А нині є такі вікна,
Що снігом їх задуло:
За ними мати неодна
Не вірить: Це — минуло.

І дожидає, що прийде —
І в сінях крісом стукне,
Відчинить двері — й молоде
Щось в хату святом дмухне...

...О, до тих мам, до тих вікон
У ніч святу, різдвяну
Прийдуть ці тіні гусаком
І під вікном всі стануть —

І материнський теплий зір
Пізнає свого сина,
Що зза далеких, ясних зір
На коляду прилинув.

Він матиме важкий шолом
І очі мрійні, юні
І в ніч Різдвяну за столом
Присяде у задумі.

Михайло Грушевський

Перший Президент Української Держави, історик — політик — культурний діяч

Написав: *Д-р Микола Андрусяк.*

Носій національно-державної ідеї відродженого українського народу був нащадком козацького роду Грушів у Чигиринщині; згодом з Грушів стали виходити священики, які й змінили своє прізвище на Грушевських. Михайло народився дня 29 вересня 1866 р. в Холмі, де його батько Сергій був учителем уніятської середньої школи. В цьому західньо-окраїнному українському городі пробув Грушевський до 1869 р.; в 1870—78 рр. живе він знову в Ставрополі за Кубанью, себто на східніх окраїнах української національної території. Відтак перебуває поза нею у Владикавказі і Тифлісі, звідки відвідує часом Україну, про якої красу залишилися спогади з дитячих літ. В 1884 р. пробує свого письменницького таланту, в 1886—90 рр. студіює на київському університеті, при чому на 1887 р. припадають початки його наукової праці. В 1894 р. дістає за порученням свого професора Володимира Антоновича катедру „всесвітньої історії з спеціяльним оглядом на історію Сходу Европи“ на львівському університеті. Таку урядову назву мала катедра української історії, тому що — на думку австрійського уряду — „die ruthenische Geschichte ist keine konkrete Wissenschaft“.

З приїздом до Львова вносить оживлення в діяльність Наукового Т-ва ім. Шевченка. В 1895 р. стає редактором „Записок НТШ“, в 1897 р. головою НТШ, на якому становищі видержує до світової війни. З її початком виїздає до Києва, де його арештують російські власти й вивозять у глиб Росії. Із заслання вертає в березні 1917 р. і обіймає провід першого парляменту відновленої української держави — Української Центральної Ради. Після гетьманського перевороту в квітні 1918 р. усувається якийсь час від політичної праці. В 1919 р. виїжджає за кордон і бере живу участь у діяльности партії соціялістів-революціонерів. В 1924 р. вертає до Києва, де при Укр. Академії Наук, якої членом став у 1923 р., організує Історичну Секцію; незвичайно буйну її наукову працю припинює більшовицький уряд з кінцем 1930 р., самогож Грушевського засилає з початком 1931 р. до Москви. Проживаючи на засланні в злиднях Грушевський занедужує: його перевозять на лічення до Кисловодська на Кавказі, де він умирає дня 25 листопада 1934 р.

У своєму короткому нарисі обмежуся до його характеристики як історика, політика й культурного діяча.

Як історик не має Грушевський під оглядом великої ерудиції собі рівного навіть серед чужих. Ніякий нарід не видав у новіших часах такого історика, який би основно джерельно прослідив минуле свого народу на протязі його істнування; матеріял для дослідів історії поодиноких народів такий обширний, що історик мусить обмежити свої досліди тільки до одної епохи (доби). Не те бачимо у Грушевського; він опрацював історію українського народу на цілому просторі його історичного істнування на основі джерел починаючи першими вістками про територію нинішньої

України та допроваджуючи її до початків II половини XVII, себто до смерти Богдана Хмельницького.

В який спосіб опанував Грушевський такий великий засіб історичних матеріялів? Очевидно, помічні були його учні на львівському університеті, які розроблювали ріжні теми з історії України, збирали сирий матеріял. Після повороту до Києва в 1924 році М. Грушевський аж до 1930 року згуртував в Історичній Секції при УАН молодих істориків, які під його проводом розробляли матеріял, починаючи від половини XVII. ст. Численні історичні причинки його і згуртованих біля нього істориків у виданнях УАН 1924—30 рр. заповідали, що йому вдасться довести історію України аж до найновіших часів. Сам він при редагуванні дослідів молодих істориків давав свої цінні уваги, які, як також і його статті присвячені історії України від смерти Хмельницького до останніх часів, свідчать, що не було для нього ні одної сторінки історії України, до якої б він не знав досить докладно джерельного матеріялу.

Його історичні праці, чи 9-томова „Історія України-Руси", чи розвідки з обсягу питань, яких вона ще не вхопила, визначаються бистрою аналізою джерел і строгим критицизмом. При писанні історії України Грушевський поклав собі за завдання звести до купи й проаналізувати всі вістки про життя й побут українського народу від найдавніших часів і дати образ його політичного, соціяльно-економічного й культурного розвитку. Тому що перед ним ніхто з українських істориків не пробував дати повного огляду минулого українського народу, уоснованого на старих історичних дослідах, а навіть давніші українські історики не знали як відділити історію України від історії Московщини і Білоруси, Грушевський виказав нераціональність принятої за російськими істориками т. зв. „звичайної схеми русскої історії", що уосновувалася на ґенеалогії московської династії. На його думку те, що російські історики звали „рускою історією", було комбінацією ріжних понять як: 1)історія російської держави, 2) історія Росії, себто того, що відбувалося на її території, 3) історія „руських народностей", 4) історія московського народу. При тому вказував він російським історикам потребу, обробити початки історії Московщини, а не додавати до неї київського початку. Треба тут додати, що новіші російські історики, починаючи Пресняковом, приняли цю увагу Грушевського і є вже історичні досліди, що висвітлюють минуле Московщини окремо від України.

Своїми послідовними дослідами минулого українського народу Грушевський розяснив наше національне „я", вивів наш народ з сумерку сумнівів і непевности щодо походження; своєю строго науковою „Історією України-Руси", дав він українській нації правну основу на належне її імя та самостійне горожанство в світі. В протилежности до давніших українських істориків, що обробляли монографії поодиноких князів, гетьманів і ріжних діячів, Грушевський свою „Історію України-Руси" присвятив минулому цілої народньої маси, якої змагання підчеркує, а ролю її керманичів незначно видвигає понад неї. При обговорюванні конфліктів між народньою масою і її керманичами симпатії Грушевського все по боці маси, бо він уважав, що „в конфліктах народу і власти вина лежить по стороні власти, бо інтерес трудового народу — це найвищий закон всякої громадської організації, і коли в державі цьому трудовому народові не добре, це його право обрахуватися з нею". Через те його симпатії є по боці т. зв. татарських людей, що воювали проти короля Данила, а навіть Богдана Хмельницького не хвалить, коли цей розраховується з бундючою козацькою черню.

Але не треба думати, що через те історичні досліди Грушевського є тенденційні, що він викривлює факти, як це робить йому закиди дехто з істориків під впливом своєї монархічної, чи марксистської ідеології. Грушевський, як це признають і чужі історики, ніколи не старався замовчувати фактів, хочаб йому неприємних. Все у своїх дослідах був вірний змаганням до наукової правди і кермуючись тим, висвітлював однаково й часи національного підему й часи занепаду і був тієї думки, що хоча „невеселий переважно образ дає нам наша історія, сумніший може часом ніж інші, але суспільність, що має віру в себе, мусить мати і відвагу глянути на неприкрашену правду свого минулого, щоб зачерпнути в ній не зневіру, а силу. Пізнайте правду, і правда висвободить Вас!" — писав він у передмові до І-го тому своєї „Історії України-Руси".

Досліджуючи історію українського народу в усіх обявах його життя й побуту, Грушевський мав до діла не тільки з історичними актами, літописами, але і з народньою творчістю. Тому не диво, що його досліди сягають в ділянку української етнографії, літератури й інших споріднених з історією й допоміжних її наук. Вже в своїх історичних працях подає він багато матеріялів з ділянки своїх археологічних, соціологічних, етнографічних і літературних дослідів, багато місця присвячує при обговорюванні культурного життя України її літературі. Після визвольної війни, перебуваючи на еміграції, позбавлений доступу до архівних матеріялів, й через те не маючи змоги продовжувати своєї „Історії України-Руси", він почав обробляти окремо історію української літератури; продовжував її огляд і після свого повороту на Україну. В 5-ох томах допровадив він її меньшбільш до кінця XVI ст.; деякі розділи призначені до дальших томів цієї літератури оголошував він у часі свого заслання в російській мові у виданнях Ленінградської Академії Наук.

Як історик Грушевський не міг стояти осторонь від обявів сучасного йому українського життя. Він був власне одним з тих істориків, що вміють актуальні проблеми сучасности піддержувати засобом свого історичного знання. Завдяки тому розвинув він широку публіцистичну діяльність, що вяжеться з його політичними виступами. Йогож політичний світогляд, оснований подібно як і його історіософія, на традиції українського на-

родництва; Грушевський є того погляду, що провідник народу мусить іти за його масами. Очевидно, це його послідовне становище в політиці пімстилося на ньому опісля трагічно.

Козацькому нащадкові, уроженцеві разураз страждаючого Холму, учневі шляхтича-хлопомана Вол. Антоновича припала роля зеднати духово роздертий кордоном укр. народ, слабі нитки галицько-придніпрянських взаємин замінити сильним ланцухом. Не легке було це завдання, бо у відмінних умовинах витворилися ріжниці в світогляді придніпрянця й галичанина. Грушевський, що прибув у 1894 р. до Галичини, пізнав, що галицькі українці, про яких національні змагання із захопленням оповідали придніпрянські відвідувачі Галичини, не мають нічого в собі революційного, героїзм галичан є пасивної натури, вони задоволені „політикою малих діл". Прибув він саме в часі т. зв. нової ери, спроб порозуміння українсько-польського, якого хотіли й деякі придніпрянські діячі, які раніше цікавилися Галичиною, як от П. Куліш, О. Кониський й В. Антонович. Останній, поручаючи свого учня на університетську катедру у Львові, сподівався, що Грушевський піде назустріч польсько-українського компромісу. Але Грушевський не вважав за відповідне посвячувати українську національну ідею для „політики малих діл". Він, подібно як давніше Михайло Драгоманів уважав зовсім слушно, що перш за все Австрія повинна задовольнити всі українські національні домагання, а щойно тоді може числити на симпатії усіх українців. А що австрійський уряд, залежний від польського placet, дуже мінімально задоволь няв українців, Грушевський накликував, очевидно безуспішно, галицько-українську політичну репрезентацію до опозиції супроти уряду. Його обурювало це, як могли представники народу, розстрілюваного жандармами в часі виборчих віч, беззаконно упослідженого щодо прав у своїй батьківщині, одобрювати поневолення сербського народу в Босні та Герцеговині. Але хоча його думки зовсім самостійницької політики не приняли галицько-українські політики перед світовою війною, все таки перенялася нею тодішна університетська молодь.

Тому не диво, що Грушевський, заведений на старшому галицькому громадянстві.пізніше, в часі будування української держави над Дніпром, не тримався старих придніпрянських діячів і уважав за відповідне пристати до партії палких, молодечих соціялістів-революціонерів. Знеохочений в Галичині опортунізмом старшої ґенерації уважав, що тільки з молодими вдасться щось зробити, для них треба будувати державу, яка повинна відповідати їхнім партійним вимогам. Таке його становище було також послідовністю його народницького радикального світогляду, який зрештою всуміж з романтичним хуторянством, плеканим відродженою українською літературою, був у моді у всіх тодішніх наших національних діячів. Не Грушевський одинокий відповідає за занедбання Центральної Ради в орґанізуванні українського війська, за несправність державного апарату в її часах, за упадок української державности Наші державні змагання не увінчалися успіхом і на Придніпрянщині і з Галичині тому, що в нас до часу наших визвольних змагань українські політичні діячі не привязували ваги до справжнього політичного й мілітарного виховання народу, потрібного без сумніву для вдержання держави. Гр. як політик стояв без сумніву вище від короткозорих галицько-українських політиків, вибився понад голови придніпрянських політиків, одначе в політиці був він радше теоретик, до того народницький принципіяліст. Але в 1917 р не було нікого, хтоб його заступив, а навіть ті, що повалили Центральну Раду, самі не зуміли нічого створити, трималися на німецьких багнетах, упали, коли їх не стало.

Незаперечені заслуги має Грушевський як культурний діяч, як орґанізатор українських наукових товариств та літературно-наукових видавництв. Його заслуги на тому полі були недоцінювані в нас тоді, коли він стояв на чолі НТШ. Щойно тепер, коли бачимо занепад наукової діяльности НТШ. за його наступників, можна пізнати, яку людину втратила українська нація в Грушевському. Хоча деякі галицькі вчені вели перед війною кампанію проти Грушевського в НТШ так, що він з огірченням хотів покинути Галичину, все таки опісля через те не занехав звязків , Галичиною. Цікавився аж до останніх хвилин своєї волі долею НТШ, вказував напрямні для його наукової діяльности, а доки міг, навіть спомагав НТШ.

Крім оживлення наукової діяльности НТШ, яке за часів його проводу прибрало дійсно вигляд Академії Наук, Грушевський для оживлення літературного руху оснував у 1898 р. „Українську Видавничу Спілку" та „Літературно-Науковий Вістник", згодом „Т-во прихильників укр. літератури, науки і штуки". Після першої російської революції в 1905 р. переносить частинно згадані наукові видавництва до Київа, де орґанізує в 1908 р. також „Українське Наукове Т-во". Не устає його науково-орґанізаційний хист і тоді, коли мусить покидати Україну; на еміґрації основує в 1920 р. у Відні „Український Соціологічний Інститут", якого діяльність припинюється з хвилею повороту Грушевського на Україну.

Після повороту до Київа в 1924 р. оснував він при Укр. Академії Наук Історичну Секцію і з великим розмахом вів тут науково-видавничу працю, яку припинив большевицький уряд з кінцем 1930 р. , забороняючи одночасно поширювати „контрреволюційні" праці Грушевського. Нема від того часу ні одного випуску УАН, в якому б ріжні марксистські псевдонауковці не кричали на Грушевського за його „контрреволюційність".

Помер цей перший голова відновленої української держави і невсипучий робітник української науки, з під якого пера появилися понад 2 тисячі творів (наукові розвідки й статті, рецензії, публіцистичні писання, белетристика), поза її межами подібно як колись козацький речник незалежности України гетьман Петро Дорошенко. Помер як страдалець разом і з своїм народом за Україну і за свободу слова науки.

Кіш У. С. С.

(Історичний нарис).

Написав: *Микола Угрин-Безгрішний.*

Великий хаос був у початках творення нашої першої народньої армії в двадцятому столітті, хаос був і в творенні Коша цієї армії — „Українських Січових Стрільців", що відіграв дуже відповідальну ролю в історії стрілецтва. Не буду голословним, бо це докаже недалека майбутність, що Кіш У. С. С. давав життя-існування всему українському легіонові, а через те давав життя і силу політичному проводові українського народу, давав спромогу краще організуватися до майбутнього...

Коли в Горонді й сусіднім Страбичеві в 1914. р. формувалися боєві частини У. С. С., були й такі гуртки добровольців, що недомагали здоровлям, свідомістю свого призначення, або й невдоволенням з усього проводу У. С. С.

Цю частину вмів зберігти для народнього діла й не змарнувати її, сотник Клим Гутковський. Він саме був першим творцем т. зв. „Кадри У. С. С.", що з неї повстав потім гарно зорганізований Кіш У. С. С.

Стрільці „кадристи" сотника Клима Гутковського спершу сповняли обовязки т. зв. „Робітничого відділу". Вони не дістали одностроїв і ходили дійсно так, як про це каже найкраща стрілецька пісня:

„Машерують добровольці
Через Мезетеребеш*),
Гей, гей через Мезетеребеш!
Чи то військо, чи то банда
Ані руш не розбереш,
Гей, гей, ані руш не розбереш!"

Першою працею „Кадри" була будова стрільниці в Страбичеві.

Коли сот. К. Гутковський з вибраними „кадристами" вирушив в поле, оставші перейшли під команду заступника начальника Михайла Галущинського, д-ра Степана Томашівського. З поля напливали хворі й ранені й постійно збільшували „Кадру".

По виїзді д-ра Томашівського до Відня, на військового референта „Української Боєвої Управи" отаманом „Кадри" став сотник Теодор Рожанківський.

„Не має лиха, щоб не вийшло на добро" — каже народня приповідка.

Так дійсно й сталося через небезпечну недугу сот. д-ра Никифора Гірняка.

Не пішов він у поле, бо мусів піддатися операції у Відні. Тут проворні люди намітили його по видужанні на отамана Коша У. С. С. („Запасної сотні").

Д-р Никифор Гірняк, людина дуже працьовита, енергійна, з чималим організаційним і політичним хистом — з правдивим запалом взявся до організації Коша У. С. С. і в короткім часі усунув усякі недомагання, головно ті, що їх в дискусії, ще в початках війни згадував з болем у серці Дмитро Вітовський.

Кіш У. С. С. перейшов уже тоді з Горонди до Замкової Палянки (Варпалянки) недалеко Мукачева. Кіш поділили на три частини: 1) відділ хворих, 2) відділ легкої служби й 3) відділ виздоровців (реконвалєсцентів). Перші два відділи були під орудою підхор. Миколи Яценовича, третій під орудою підх. Романа Прибильського.

Стрілецька кантина. — Грузьке.

Заступником Кошового став сот. Теодор Рожанківський. Отаманом вишколу був д-р Михайло Волошин.

Кошовий отаман у порозумінні з У. Б. У. виборов у влади право побору новобранців.

З визволених зпід московських військ сіл напливають до Коша молоді хлопці, а то й дівчата.

У Замковій Палянці, за дозволом і помітною допомогою Кошового й д-ра Івана Рихла, зорганізував я т. зв. „Пресову Кватиру У. С. С. ", що зродила незабаром інші культурні інституції У. С. С.

В першу чергу повстала стрілецька читальня і бібліотека, що по звільненні Коломиї дуже збільшилася, бо можна було вже накупити всяких книжок. Проф. Іван Боберський прислав з Відня для стрілецької бібліотеки дуже цінні німецькі видання. Бібліотекою орудував підх. Степан Чумак. Господарем читальні був Лев Камінський.

*) Страбичів.

Товариське життя дуже оживляла й стрілецька кантина (базар) під орудою Теодора Мрочка.

Найпопулярнішою лектурою в тому часі була „Новініяда“ Романа Купчинського, що в рукописі ходила з рук до рук.

З приїздом до Коша Д-ра Осипа Назарука й Теофіля Меленя (впав у Медусі) повстав у Коші „Відчитовий Кружок“, що дав низку дуже цікавих викладів.

Талановитий філолог, б. учень станиславівської ґімназії, вістун Степан Прідун заснував дня 3. червня 1915. р. у Замковій Палянці перші ґімназійні курси, які назвав я „Етапною ґімназією У. С. С.“[1]).

Стрілець Андрій Дідик, студ. фільос., провадив окремо курси для неписьменних стрільців (анальфабетів).

В читальні підх. Лесь Гринішак зорґанізував прекрасний хор, що виступив на першім Тарасовім Святі в Коші У. С. С.

Свято відбулося при великім здвизі стрільців і гостей на просторій терасі замку кн. Коріятовича. Святочну промову на тому святі виголосив з питомою красномовністю Др. Володимир Старосольський[2]).

Годі не згадати ще про підстаршинську харчівню, що її зорґанізував підх. Степан Чумак. У цій харчівні мило було посидіти, бо в ній родилися все нові пісні й оригінальні, дотепні розмови на теми стрілецького життя і політики.

З початком липня 1915 року Кіш УСС переніся з Замкової Палянки до Дубини й Камінки біля Скольoго. Тут, у ближчій вже батьківщині, праця на всіх ділянках стрілецького життя розвивається з іще більшим розмахом і запалом.

Стр. Др. Юліян Гірняк переорґанізовує „Етапну ґімназію“. Ділить її на два відділи, в Дубині й у Камінці. Оба відділи остають під його проводом.

В Камінці орудує першим відділом Степан Прідун, в Дубині Сава Никифоряк.

Під орудою підх. Евгена Бородієвича стрільці будують на горі Ключ могилу У. С. С. Тут у боях 16. X. 1914. р. впало чимало стрільців. Величаве посвячення могили відбулося в прияві полк. Гриця Коссака й австро-угор. старшин. Панахиду правив о. Григорій Редчук з Труханова.

З моеї ініціятиви стр. Микола Цимбрила викував дня 14. VIII. 1915. р. на великій скалі при дорозі з Дубини до Камінки такий напис:

„16.V. 1915.
Машерують наші добровольці
На кровавий тан,
Визволяти братів українців
З московських кайдан“.

В Дубині став я з метким і дуже інтеліґентним стрільцем Юліяном Рабієм орґанізувати стрілецьку, постійну орхестру. Його батько, крилошанин з Самбора, дав нам грошеву поміч, за що закупили деякі інструменти.

Др. Михайло Волошин з підх. Ром. Прибильським відходить з коша на отамана „Збірної Станиці У. С. С.“ у Львові. На його місце для вишколювання новобранців приходить військовий поручник Володимир Стафіняк, мій товариш з перемиської ґімназії.

„Пресова Кватира“ починає писати з днем 25. VII. 1915. „Хроніку Січового Коша“.

Орудник „Січового Базару“ (кантини) Теодор Мрочко жертвує на папір 1 кор. віст. Андрієві Бабюкові (М. Ірчанові), членові „Прес. Кватири“ й той основує стрілецьке видавництво гумористично-сатиричного журналу „Самохотник“. В Камінці появляється перше число в кількох примірниках, дня 21. липня 1915. р.

Тут вийшло три числа „Самохотника“, останнє 1. серпня 1915. р.

Дня 30. VIII. 1915. р. Кіш У. С. С. переноситься до Боднарова й Майдану біля Станиславова.

В Боднарові орґанізація орхестри поступає вперед. За згодою Команди Коша визволюю з евиденційної канцелярії талановитого композитора Михайла Гайворонського. Він з запалом береться до праці в орхестрі, з якою незабаром виступає з кількома піснями перед Кошовою Командою, представляється їй.

Одушевленя у всіх стрільців велике.

Недалеко за селом Викторовом, під моїм проводом стрільці насипають високу могилу тим товаришам, що впали тут у боях. У посвяченні могили, дня 23. IX. 1915. р., бере вже участь і орхестра під орудою Михайла Гайворонського.

У Майдані „Етапна ґімназія“ працює далі.

Дня 13. IX. 1915. р. виходить четверте число „Самохотника“ з дуже дотепною сатирою під наг. „12 стрілецьких „рідко“.

Дня 14. IX. 1915. р. виїхав до Коша на інспекцію з Корпусу Гофмана, полк. Вараді. Стрільці відбули в його прияві воєнні вправи. Новобранцями проводив сотн. В. Стафіняк і Кошовий Др. Н. Гірняк, „Старою войною“ четар Краснопера.

Дня 24. IX. 1915. р. Кіш У. С. С. відходить до Гнильча, пов. Підгайці. Одна сотня іде до Носова помагати селянам у пільній праці.

Вже 27. IX. 1915. р. виходить у Гнильчі пяте число „Самохотника“.

„Етапну ґімназію“ відвідують у Гнильчі начальник Михайло Галущинський і полк. Гриць Коссак. В порозумінні зо мною полк. Гриць Коссак бере орхестру з собою в поле, дня 12. жовтня 1915. р. З тою хвилею перестаю бути її куратором, хотяй і пізніше члени орхестри часто звертаються до мене просити помочі в деяких випадках.

В Гнильчу вибрали таку управу стрілецької ґімназії: управителем став Лев Смулка, проф. рогатинської ґімназії, його заступником Степан Прідун, секретарем Андрій Дідик.

На місце Сави Никифоряка й Вишиваного прийшли до ґімназії нові сили: Др. Луць Мишуґа й письменник Антін Лотоцький, що став незабаром

[1]) Диви: Моя „Етапна ґімназія У. С. С.“ Видав. „Журавлі“ Рогатин, 1928.

[2]) Докладну історію Тарасових Свят у Коші У. С. С. написав я раніше. Рукопис зберігається в ред. „Червоної Калини“ у Львові. М. У. Б.

найактивнішим співробітником „Пресової Кватири“ й сливе всіх стрілецьких видавництв.

Дня 31. X. 1915. р. Кіш У. С. С. переноситься до Славятина. Тут перебуває досить короткий час, бо вже 7. XI. 1915. переноситься на довший побут до Свистільник, пов. Рогатин.

„Стара война“ займає тут лівий беріг річки Нараївки, правий беріг Кошова Команда й новобранці.

„Стара война“ ділиться на три відділи: 1) виздоровців, 2) висудців (супровіт.), 3) здорових (похідна сотня).

Відділом виздоровців орудує підх. Гнат Загребний, відділом висудців підх. Іван Поритко замість підх. Евгена Бородієвича. Цей відділ ділиться на чотири части під проводом десятників Юри Шкрумеляка, Федора Бея, Федора Головки й Осипа Шумського.

Стрілецький обоз.

Новобранців напливає щораз більше, тому вони в березні 1916. р. переносяться до сусіднього села Липиці долішньої. Тут діляться вони на два відділи. Ними орудують призначений з корпусу Гофмана поручник Генріх Вапічек і четар Петро Герасимович. Їм помагають: четар Северин Краснопера, чет. Павло Семирозум; хорун. Михайло Девосир і підстаршини: Антін Калинець, Юра Дмитрук, Володимир Дзюбак, Семен Безпалко, Ілько Мандзій, Осип Пристай, Володимир Калинець, Петро Туліка. Рахункову канцелярію провадить Михайло Никорак.

Отаманом цілого Вишколу У. С. С. корпус Гофмана йменує майора Мирона Тарнавського. Його заступає сот. Володимир Стафіняк.

Зо Свистільник з початком лютня 1916. р. відходять до „Комісаріяту У. С. С.“ на Волинь: четар Михайло Гаврилко, четар Микола Саевич і сотник Дмитро Вітовський. Напливають новобранці з Волині. Їх вишколюють і освідомляють: десятник Василь Мекелита й вістун Михайло Біляч.

Стаційним старшиною в Свистільниках є сотник Осип Семенюк.

Стан цілого Коша У. С. С. (з Вишколом) веде підх. Іван Вербовий, стрілецький „дядько“, зо своїми помічниками: підх. М. Яценовичем, стр. Михайлом Никораком і віст. Миколою Никифорчуком („дедьовим сином“).

Евіденційну канцелярію веде підх. Гриць Грицай з десят. Антоном Баландюком („Поперечним“), віст. Михайлом Лукачом („Гішпаном“) і стр. Василем Ратичем.

Рахунковою канцелярією орудує четар Ярослав Індишевський з десят. Михайлом Скопляком, віст. Ярославом Барничем і стр. Іваном Федунчаком.

Головний маґазин харчів веде вістун Віктор Підсонський, Гандзя Дмитерко, Василь Долішний і Мих. Палюх.

Орудником репараційних робітень і відділу піонірів є підх. Роман Леонтович (стрілецький „Вуйцьо“).

Талановитий різьбар Микола Цимбрила веде столярню. Виробляє він з дерева дуже ґарні коробочки, каламарі, тарілки, топірці й прикрашує бронзом і дрібним намистом.

Маґазини стрілецького набору, шевську й кравецьку робітню, веде підх. Володимир Черевко („Скоробрешенко“).

Стрілецькою поштою орудують: Микола Луцький, Юрко Пернерівський, Володимир Ласовський і Микола Телішевський.

Полеві кухні У. С. С. під фронтом.

Встановлювання української влади

(Уривок зі споминів).

Написав: *М. Горбовий, У. С. С.*

У жовтні 1918. р., Кошова Команда У. С. С., що перебувала тоді у Вижниці, призначила мене — з кількома стрільцями — до підготовки перевороту в Косівському повіті. Після перевороту, що відбувся в найкращому порядку, доручено мені допомагати повіт. отаманові (учит. І. Устіяновичеві) в орґанізуванню і встановлюванню української влади в повіті.

Уряд Повіт. Отамана, це було щось у роді повіт. Старіства, котре щойно тільки орґанізувалося. В дійсности, назва ця походила від Повіт. Отамана Січей, котрим останньо був вибраний учит. І. Устіянович. Одначе він урядував у будинку Старіства і до назначення фактичного старости (А. Л.), виконував обовязки цивільної влади. А як заслужений діяч і дуже популярний та шанований у цілому окрузі, вже навіть у самих початках дуже богато він зробив доброго.

Між іншим, згідно з інструкціями У. Н. Р. зі Львова, треба було змінювати по селах цивільну владу (війтів, уряди громадські), настановляти своїх щирих, свідомих людей, як також орґанізувати відділи міліції, для вдержання ладу і порядку. Мені, як пов. комісареві міліції доручено якраз це друге.

Уже в 3—4. дні після перевороту, праця закипіла. А праці тої було стільки, що прямо не зналося, що перше треба було робити. А все важне, пекуче. Люди приходили з найдальших сіл повіту, щиро обіцяли всяку можливу піддержку українській владі, щоб тільки вже завести в них сякий-такий лад.

У декотрих селах, де були випробувані місцеві народні робітники, там усе впорядковували своїми силами, згідно з виданими поясненнями. До інших сіл мусілося їхати і помагати.

Пригадую собі кілька таких поїздок. У першу чергу бралося під увагу села над Черемошем (Біла ріка), де вже творилася **тимчасова** — по тодішним сподіванням — границя з Румунами.

Заходимо перше до с. Ріжен. Дорога веде в більшости потоком. Вибоїни, величезні камінюки, що тяжко пішки пройти; а фірою їхати й не думай. І вже родиться постанова, що треба конечно подбати про вимурування доброї дороги. І це вже тема на збори.

Заходимо до читальні біля церкви. Виходить напроти нас священик о. Гн., що інформує нас про стан справи. У середині, в сінях і на дворі повно народу. Ждуть, цікаві — яка то нова влада.

З місця приступаємо до діла. Вибори війта й уряду громадського йдуть скоро. Вибирається що найкращих громадян. Учитель Устіянович порушує м. ін. — справу будови дороги в селі.

Дальше вибирається місцеву міліцію. До неї входять громадяни до 18 р. і звиж 60. р. життя. Все решта має йти на фронт. Міліція має дбати за лад і порядок у селі, одначе служба ця є добровільна і безплатна.

Місцевий комісар міліції підлягав повітовому, одначе на місці співпрацював із війтом і один другого доповнював. Служба йшла чергою. В селі була вартівня, з кількома міліціонерами, що змінювалися що дві-три доби. Решта були по домах.

Збори затягнулися до пізна. Люди хотіли висказати всі свої дотеперішні болячки, порадитись у не одним ділі, подати свої пляни на будуче.

Пізно в ніч, вернули ми домів. А голови повні всяких справ, задумів.

*

Другого дня їдемо в Білоберезку. В Тюдеві на дорозі стрічає нас дотеперішній війт, австрійський підлизайко. Їде верхом, з повними бесагами... Цими бесагами пробував нас підкупити, щоби лише не скидати його з війта.

Збори скликані до місцевої школи. І тут уже застали повно чоловіків і жінок. За хвилю приплентався дотеперіній війт, та сів на самому переді, в надії, що ще таки його візьме...

Почалися збори. Учитель Устіянович реферує теперішне положення, знакомить присутніх із новими обставинами, пояснює вимоги рідної влади і т. и. Численні бесідники висказують щире захоплення зміною влади, висказують свої сподівання, декларують піддержку то що.

Відтак приступають до самих виборів. Як чоловіки так жінки критикують дотеперішні порядки, виявляють усякі „махінації“ дотеперішного війта з панами з „повяту“, виявляють масові надужиття і т. и. Цього всього стільки набралося, що й на воловій шкірі не списавби. Присутний війт тільки все нижче хилив голову на руки і мовчав.

Вкінці вибрано громадську старшину й управу міліції, намічено працю на найближчий час і бадьорим „Вже воскресла Україна“ — пізно в ніч, закінчено збори. Люди розходилися домів — раді, наче б на ново на світ народилися, живо коментуючи нову подію. Війтом вибрали свідомого січовика здається Пилипюка чи Филипчука. Старий, як сів у лавку на початку зборів, так не піднявся до кінця. Так його й оставили там...

*

Незабутний був черговий день. Збори в Тюдеві. День погідний, гарний. Раннім ранком минаємо вже Кути. По дорозі надалеки, бачимо що якусь віддаль по двох людей, що на наш вид, біжуть скоріш у село. Підїздимо ближче, а з села нараз несеться радісний голос церковних дзвонів.

Стрічна жінка — на наш запит — пояснює, що це так витають представників української влади.

Нараз, напроти надходить ціла маса людий, святочно всі одягнені, з прапорами в руках, лиця аж сіяють від радісного зворушення і щастя. Старші січовики з лентами творять шпалір. Так впроваджують на подвіря школи, де на воротах сідоглаві громадяни витають нас староукраїнським звичаєм хлібом-сіллю, під могутний оклик присутніх:

„Слава українській владі й Армії!“

Незабутня, зворушлива хвилина!

Збори відбуваються під голим небом, бо в просторій школі годі й думати, щоб усі вмістились. Ціле подвіря, город, гостинець, аж під церковну огорожу, залиті святочним народом. Мабуть ніхто здоровий не остав тоді в хаті на ціле село. А прийшли теж і з сусідних сіл.

Перша стежа Старосамбірців в Самборі Новім. 1.XI. 1918.

Прапори наші з вітром грають, осіннє сонце радісно й тепло світить, а вся маса святочної громади дух заперла в собі, стихла, щоб не пропустити ні одного слова з уст представника довгожданої рідної влади...

— „Від імени Української Влади витаю Вас українські громадяни“, — почав Повітовий Отаман.

— „Слава Україні! Най живе Українська Влада“! — понеслося могучим зривом із сотень грудей: жінок, дітей і старців, аж буковинськими і галицькими верхами відбився відгук... „Українська Влада“...

Опісля я привітав від імени української армії, й звона могучий оклик відбився об верхи:

— „Слава Українській Армії! Слава нашим Героям!“

Коли вже все втихло, почав наш організатор Устіянович свою мову.

По скінченню, заклекотіло все як море... Так сідоглаві старці, як і жіноцтво горячо, з завзяттям висказувало свої душевні думки — постанови. З признанням треба піднести живу й річеву дискусію жіноцтва, як також завзятість у переведенню виборів правління громади, і критиці попередників.

У таких дискусіях і заявах і не счулися, як настав вечір. Окликами на честь уряду й війська, та могучим гимном „Вже воскресла Україна“ — закінчено ці памятні збори і розентузязмоване громадянство розходилося неохочо по домах. Бажали вони, щоб такий схід тревав хочби й до рана.

Остали ще тільки нововибрані управи: громади й міліції, щоб дістати всі потрібні інструкції до нової праці.

Опісля запросили нас п. п. Тисяки на вечеру. Та мимо цілоденної, горячкової праці, на їду майже не зверталося уваги. Бо життя пішло шаленим темпом уперід і вимагало сила рук до праці; що хвилина виступали нові вимоги, потреби і не зналося,

Старшини 2. куріня 6-ої бриґади. — Сидять з лів: Проф. Кипріян, хор. Сютрик, пор. Середович, сот. Качмар, пор. Грищак, пор. Ващукевич і чет. Макар. Стоять з ліва: Бул. Мудрик, Голанюк, Бр:тан, хор. Єднак, Климчук, Бородайко і бул. Савуляк.

що перше робити.

На горячих дебатах на актуальні справи, ставленню всяких можливих проєктів у загально-національних, державних справах і не счулися, як минула північ...

Над раном були вже в дома. І дальше до праці, до будування своєї хати...

Нестор Махно та його анархія

Написав: *Ф. Мелешко.*

„Лиха іскра поле спалить і сама счезне“...
(Народнє прислів'я).

Про маленьку постать „батька“ Махна та про його великі лиходійства повстала вже чимала література. Більші праці — переважно в російській мові. В українській пресі — менші замітки, головне з нагоди його недавньої смерти. В українській визвольній боротьбі Махно відіграв настільки неґативну та руїнницьку ролю, що він заслуговував тільки того, аби його обіходити мовчанкою. Однак, ця мала іскра була наша, про неї багато писали, пишуть і, певно, писатимуть чужинці, а тому й ми мусимо забирати слово, висловити свій погляд на це „явище“ та повиправляти часто-густо хибні описи як самого Махна, так і його діяльности, подавані чужинцями, якими користовуються й наші.

Махно — це леґенда. Він ще так недавно помер, а вже погубились кінці в різній писанині, коли він саме народивсь. Одні пишуть, що він народився року 1884, другі — що в 1889 році. Поспішили „загубити“ навіть і недавню кремацію — відомо було,що його спалено 28. липня 1934 р., а за „Трудовою Україною“ теж саме вже відбулось 28. серпня. По різному ж пишуть і про Махнів зловчинок та засуд на каторгу. К. Герасименко написав у своєму, дуже неправдивому та вигаданому творі „Махно“, (див. „Історик і Современник“, Берлін 1922), перевиданий з деякими доповненнями окремою брошурою Гос. Ізд. 1928 р.) — що з початком 1906 р. Махно зорґанізував напад на Бердянську повітову скарбницю (казначейство). Трьох забив, гроші захопив і втік. Пізніше був пійманий і засуджений на довічну каторгу. Коли б це була правда, а по Герасименковому Махно народився року 1884, значить, на час зловчинку був дорослим, то його був би засудив царський суд на шибеницю. Той же Герасименко подає, що відбував він каторгу в Сибірі, в Акатуї та Зарентуї. Зновуж анархіст Аршінов-Марін в своїй книжці написав, що Махна засудили за вбивство р. 1908. Гуляй-пільського пристава Линиченка. Каторгу відбував він в московській вязниці „Бутиркі“ разом з тим же Аршіновим-Маріним. Останній напевно далеко краще знав Махна, як Герасименко, а тому його твердження можуть бути правдиві. І сам Махно розповідав мені, що каторгу він відбував в „Бутирках“. Навіть ще й вихвалявся, що сидів в одній камері з відомими російськими есерами Мінором та Гоцем, від яких багато дечому навчився, але своїх анархістичних поглядів під їх впливом на есерівські не змінив. В році 1919, Махно мав вигляд на добрих 35 років, цеб-то правдивою датою його народження можна рахувати р. 1884.

В році 1933 видало брошуру видавництво політичних каторжан — твір С. Черномордіка(П.Ларінов), „Махно і Махновщина“. Цілий зміст тієї брошури полягає в тому, щоб довести, що Махно був контрреволюціонером, бандитом та оборонцем особливо українського куркульства. З „Трудової України“ ч. 9. довідуємося, що є й твір самого Махна в двох томах під заголовком „Українська революція“, певно в російській мові, бо гуляй-пільський герой українською мовою не писав і не говорив. Цього твору я знайти не міг і, навіть напевно не встановив, чи щось подібне було видане.

Французький письменник, по походженню москво-жид Д. Кессель покористувався, як я вже згадав, дуже неправдивим, а в розділі VIII „Махно петлюрівець“ ще й образливим для українців твором малороса К. Герасименка й написав про Махна роман. І ці два брехуни зробились навіть авторитетами по опису Махна і для декотрих наших часописів (див. „Діло“ від 8. серпня 34 р. „француз оповідає про Махна“ та „Назустріч“ ч. 18). Все те романтичні леґенди про Махна, з яких сам герой, коли читав ті твори, то певно не зовсім міг себе пізнати.

Пишучи свої спомини п. з. „Участь Глодосян у Визвольній Боротьбі“, я уділив відповідне місце й Махнові в них. З огляду на те, що не відомо, коли ті спомини побачать світ, з нагоди смерти Махна, я рішив поділитись коротко і моїми відомостями про цього лихого сина України. Поки ж до того перейду, відмічу, що на похороні (кремації) Махна за часописними відомостями були представники від анархістів французьких, італійських, еспанських, російських та революціонерів-синдикалістів. Не згадували тільки представників від українців, цеб-то від тих, які Махна „свого“ пізнали на своїй землі під час його найвищої „слави“. З другого ж боку, це було показчиком, яким Махно був орґанізатором в менше-більше нормальних обставинах. Він не зміг скупчити коло себе та своєї „ідеї“ на еміґрації хоч би десятку українців. А певно є немало і в самій Франції тих, які так чи інакше побували в його банді. За його гробом йшла тільки одна українка, його дружина пані Галина зі своїм та батька Махна сином.

Щоб раз на завжди покінчити з писаниною Герасименка, а за ним і з романтикою Кесселя, я й почну писати на цей раз свої рядки зі самої дружини Махна, бувшої панни Галини Кузьменко, учительки, родом з Піщаного Броду, Елисаветградського повіту на Херсонщині, доньки бувшого поліцейського урядника.

В році 1918 мені частенько доводилось бувати у Київі. Замешкував я там завжди у мого товариша Д. Хорунжого, родом з м-ка Доброзеличківки, Елисавет. повіту. Займав він тоді посаду в міністерстві праці. У нього я познайомився з Галиною Кузьменко, яка була урядницею в томуж міністерстві. Уважали її нареченою Хорунжого ще з Доброзеличківки, де вона вчилась в жін. уч. семінарії. Галина вражала кождого своєю красою, величавою поставою, карими очима, начита-

ністю та мрійливо-романтичною вдачею. Надзвичайно любила дебатувати на різні теми, енергійно відстоювала раз зайняту в тому чи в іншому питанні позицію. Так мені часами, годинами з нею доводилось дебатувати, аж поки, досить заздрісний Петро, нас не розводив...

У восени я знову був у Київі й у Хорунжого. Розуміється, поцікавився, де є Галина. Опинилась вона аж в Гуляй-Полі, куди її призначили в нововідчинену Українську Державну Гімназію учителькою української мови та історії. Хорунжий тільки тоді дістав листа від неї, якого мені й прочитав. Із того листа я й довідавсь, що на світі є Махно. Писала вона про нього так: „У нас тут зявився бандит Махно. Нападає він на заможних людей, на духовників та на інтелігенцію. Грабує, вбиває. Ми його дуже боїмося. Як тільки смеркне, не виходимо на вулицю. Замикаємо двері та завішуємо вікна, щоб не видно було світла". і т. д. З того то й почалось моє „знайомство" з Махном.

По протигетьманському переворoті його „слава" раптом почала зростати. В грудні того ж року він зявився зі своєю бандою на Херсонщині. Захопив Бобринець й почав грабувати. Нам довелось послати із Елисаветграду дві сотні козаків під командою пор. Д. Вирбицького на Махнівців. По короткому бою махнівці місто залишили. Але тут і довелось познайомитись нашим козакам з махнівськими хитрощами: він знову налетів вночі на Бобринець, зазязався бій, в якому поліг і сам командант відділу Д. Вирбицький та декілька козаків. Зявився отож Махно по-перше на Херсонщині після того, як по його наскоку на Катеринослав його розгромили українські частини. В пресі почали зявлятись все частіше замітки про руїнницьку роботу цього лиходія по відбудові наново Української Народньої Республіки. Описували його миршаву постать, суворість, різні „геніяльні" зловчинки та підкреслювали, що цей герой має дивовижні чорні оченята. Які ж вони в дійсності були — зазначу на своїм місці.

Минали місяці. На Україні кипіло, мов у пекельному котлі. Від недавньої УНР. залишилась тільки: „У вагоні Директорія, а під вагоном територія"... Рештки великої української армії видужували від отаманії. Рішуче ліквідовано оскілківщину та різні дрібніші божківщини. Ліквідовано все те може не так вміло, але це було конче необхідним для оздоровлення та піднятия боєздатности української наддніпрянської армії. Раптово почали виздоровлювати під натиском московсько-комуністичної „хірургії" й українські широкі селянські маси від „ідейного большевизму". Вибухали повстання проти окупантів-москалів та їхньої голодної саранчі — мішочників різних виглядів, які все забирали на Україні, що тільки далось всунути в мішки та вагони. Зявились ватажки: Ангел, Зелений, Чучупака та інші. Григоріїв, який недавно зрадив був УНР., побачив скоро, що йому з большевиками не по дорозі, виступив проти них. Це був той короткий час, коли „батько" Махно хоч на око підпорядковував себе і свій загін чужій волі — большевицькому зверхньому військовому командуванню.

Настав липень р. 1919. Селянство завзято виконувало свій обовязок — кінчало жнива. А Бог в тому році певно на людей ще не був розгніваний: жита поросли в два метри заввижки, пшениці розстелились по степу мов золоте море. Кожда година для працюючого-селянського люду була дорога. Та ось зявилися в Елисаветградському повіті ті, які не орали, не сіяли й не жали — жили з чужої праці, руїною, та справляли безперестання сатанинське весілля. Махнівці насильно хапали селянські фіри, коні й неслись по степу мов вихор, куди й пощо — знав один маленький чоловічок, лихий мізок тої банди.

Нас, декількох активних глодосян, „володіли" широким степом, а большевики панували в селах, особливо в Глодосах. В жнивні дні ми допомагали родичам жнивувати, тягаючи не тільки коси, а й рушниці зі собою, а на ніч збирались до гурту в якійсь хатині на степу, чи підночовуючи під копами. Та ось нам донесли, що в Глодоси прийшов визволитель від всіх обовязків трудящих мас „батько" Махно. Зі всіх оповідань про нього, мене найбільше здивувало те, що його дружиною є ніхто інший, як Галина Кузьменко.

Другого дня після тої новинки, я сидів під копами коло шляху й розглядав махнівців, які повільно посувались із Глодос на Хмельову. Було їх порівнюючи не багато: з 500 кіннотчиків, з 30 тачанок з кулеметами й без кулеметів, трохи піхоти на возах та обоз з різним „барахлом" аж до подушок включно.

По Махновому відході із Глодос, полишилось тільки декілька утікачів із містечка Піщаного-Броду (18 верст від Глодос на південь). Вони нам і розповіли, що відігралось в їх селі. Махно прилетів із Катеринославщини в Піщаний-Брід з конкретним і дуже важливим для нього завданням: одружитись та відгуляти весілля зі своєю нареченою, Галиною Кузьменківною. А воно ж відомо — який пан, таке й весілля! Махно, не дивлячись на свою ідеальну анархічність, надав законність своєму шлюбові в церкві. Шлях із дому Кузьменків аж до престолу Божого в церкві, „синки батька отамана" застелили килимами, по яких і підійшли наречені під вінець. Перед тим були „змобілізовані" всі місцеві „горальні" — самогонні апарати. Такого весілля в Піщаному Броді не було до того ніколи й певно більше не буде. Їли та пили всі, хто тільки хотів, до безпамяті. Гриміло декілька молдавських оркестр, „рипали батьківські гармоністи", танцювали до впаду. На запити свіжих людей, які попадали на це весілля, була одна відповідь: „синки одружили свого батька!.." Стріляли із кулеметів та рушниць так собі, в повітря, для доповнення ефектів. І врешті „закуска"...... Махно підбив селян і повів їх разом зі своєю бандою на большевиків, які почали скупчувати свої сили в 6 верстах на ст. Помішній. Большевиків розбили, захопили багато цінного військового майна й скарбницю 14. большевицької армії. Все цінніше махнівці забрали собі. В руки піщано-бродських повстанців попало трохи зброї та набоїв.

По цій операції Махно одійшов у Глодоси.

Большевики підтягли нові сили й повели наступ на П. Брід. Захопили його і вже своє „весілля" в ньому відіграли.... Душ коло 20 розстріляли, переважно інтеліґентів, в тім числі загинув і відомий в Елисаветградському повіті український діяч, учитель Марущенко. Багато спалили подвір та пограбували всіх тих, у яких було що взяти. Такий то був фінал того весілля.

Минуло декілька днів і мені знову довелося бути випадково свідком, як махнівці тягли назад шляхом із Хмельової на Глодоси. Мене здивувало, що на цей раз не було їм кінця й краю. Як пізніше я довідався, махнівці зросли на рахунок забитого Григоріїва, про що й скажу на своїм місці. Кіннота, кіннота, а за нею тачанки з кулеметами, які пригадали мені війська египетських фараонів, хоч ті тачанки і не були на двох колесах, як то деякі із „очевидців" махнівців повиписували. Були це звичайні тачанки, яких повживали для легкої та „парадної" їзди дійсні куркулі та особливо німецькі кольоністи на Україні. Піша збиранина їхала на возах та гарбах, весело виспівуючи. Безліч обозів. Круторогі сірі українські воли тягли навантажені різним добром гарби, навіть верблюди були — тягли переважно вантажні автомобілі, цеб-то заміняли собою силу бензини.... Гнали череди худоби та отари овець. Словом, ніби Мойсей вів свій народ „обраний" Богом в землю обітувану!... Мене аж завидки брали, що „батько" Махно має таку велику „родину," а ми поки що мали тільки повстанчий штаб, та й той „зайцював" по степу....

Було це в пятницю на Маковія. Нам доносили на степ, що ті лиходії роблять в Глодосах. Нічого особливого: пють, гуляють, грають, танцюють, співають, літають верхи на своїх „огненних колесницях" — тачанках. В понеділок рано загуркали гармати. Я виліз із куріня, сів на могилі й дивився через далекозір на південь за Глодоси. Ще і ще вибух. Над Глодосами розривались шрапнелі. Піднялась курява і нічого не видно було, що там за селом діється. Клекочуть кулемети, пахкотять рушничні постріли. Скоро все втихає, тільки курява ще збільшується. Хто ж кого переміг? Скоро довідуюсь від дядьків, які їдуть по снопи. Махнівці розбили большевиків. По полудні моя дружина, яка вчилась разом з Г. Кузьменківною в семінарії, приносить тепер вже від молодої „матері" Махнихи цидулку такого змісту: „Мій муж Несторко хоче з вами бачитись. Ручаюсь, що вам нічого не станеться. Несторко відноситься до українців дуже добре. Приходьте до нас — чекаемо"....

Перед вечером був я у Глодосах. Там побачив, як вулицею прямував „стрункими рядами" піший махнівський відділ. Такої голоти, певно, не бачила в свій критичний мент і Бастилія. Це ніби йшов музей одягів. Всі вигляди одягу, які тоді можливо було знайти на Україні, можна було побачити на цих „вояках". Одні майже голі, але в нових хромових чоботах, другі босі, зате у візитках, у фраках, з циліндрами на головах, інші в жіночих кожушках, в кохтах, в селянських свитках, той в староросійськім підстаршинськім однострої з „галунами", декотрі в гарних убраннях і знову ж таки босі і т. д. і т. д. Йшло їх в тому відділі зі 150 душ, але я не помітив, щоб хоч два були однаково одягнені. Мандрували вони вулицею на схід, в напрямку с. Попівки, звідки чекали нового наступу большевиків. Так чи інакше, йшли вони в можливий бій. І що ж? — співали собі. В мені повстало питання: чого вони тримаються отого Махна, чого, за які ідеали, за яку землю, під чиїм примусом несуть свої голови під ворожі кулі? Відповіді я ніякої не знайшов. Зявилась вона сама, коли я пізніше ближче познайомився та пізнав цих лиходіїв.

Пішли ми до Махна в складі: я, моя дружина, В. Недайкаша та Т. Березняк. Махно, як показалось, любив замешкувати в попівських домах. Напроти Всесвятської церкви ми й знайшли „пару" Махнів у домі попа, що був за царату чорносотенцем. Перед нами стояла маленька постать Махна в студенському однострої з відзнаками правничих факультетів, колишніх російських університетів. Поруч його стояла його дружина Галина на цілу голову вища від свого мужа. Привітались, і я його патетично поздоровив з недавньою перемогою над большевиками. Махно жартовливо запитав, чи ми не боялися зявитись у нього, бож про нього кружляє недобра слава, що він вимордує свідомих українців. Я зраду помітив, що Махно дуже любить багато про себе оповідати. Ми сиділи, слухали, трохи дурновато притакували, зі всім погоджувались, а Махно ходив по кімнаті, говорив, говорив, підсилював свої слова твердими та рішучими рухами рук, закінчуючи коли не кожне речення, то окремі думки, словом „і только"*).

„Разбіл большевіков і только". „Пущай знають, как на батька Махна наступать і только", — привожу для взірця Махнової говірки.

Тим часом, я уважно розглядав цю миршаву постать, про яку чув вже стільки та читав різних заміток. Для такого отамана, яким він був, постать аж занадто мала. Косоплечий — праве плече вище лівого. Обличчя досить непривабливе: блідо-сіре, впалі щоки, посипане засохлими вуграми, трохи кирпатий ніс, русява (а не чорна, як у других описано) довга, прямо попівська чуприна. (відзнака російських анархістів), добре посипана сивиною; головне ж я звернув увагу на ті його дивовижні „чорні" очі. В дійсності мав він маленькі сірі оченята. Хто на його очі дивився на віддалі, то міг їх прийняти за чорні, а то тому, що зіниці він мав дуже розширені, затягнені шклистою плівкою, показчик психічної недуги їх господаря. Доречі сказати, з такими очима виходили майже всі ті, які довго посиділи в царських вязницях, і певно, ще скорше й у більшій мірі ставалося те з очима у тих, які попадали й попадають у Чеку... Груди у Махна були впалі, а тому й голос він мав слабий, прихриплий.

Махно нам докладно розповів, якої він тактики

---

*) Це підмітив і Герасименко, тільки різниця та, що він написав це слово правдиво по російськи „і только", а Махно його висловлював, як малорос „і толькі".

повжив при розбитті большевиків тогож дня під Глодосами: наскок кінноти ззаду на ворога. Однак, як я потім перевірив, допоміг на цей раз махнівцям і трагічний випадок моєї двоюродної сестри Г. Дигаски. Вона сама була дома. Вночі влізли до неї в хату бандити, потовкли їй голову настільки, що рахували мертвою, пограбували. Чоловік знайшов її в досвіта ще живою. Негайно повіз в Ново-Українку до лікарів. По дорозі набрів на большевицьку розстрільну. Вони його запитали, що роблять махнівці в Глодосах. Він відповів, що бігають і збирають підводи. Большевики рішили, що махнівці збираються утікати, зібрали до гурту розстрільну й пішли з піснями шляхом на Глодоси. Так і наскочили на махнівську розстрільну, а тимчасом підіспіла з заду кіннота, частина під командою самого Махна, а частина під командою команданта його кінноти Щуся. Почалась немилосердна рубанина, від якої отож вставала курява. Махно говорив, що в першу чергу налетів на батерею й перерубав обслугу, яка не стямилась, звідки ця кіннота взялась. Махнівці рубали большевиків так довго, поки цілком не задовольнились цією „роботою". Решту — 80 душ полонили. Щусь хвалився, що сам зарубав 14 душ. В Глодоси повернувся закрівавлений, мов різник.

Із допитів полонених виявилось, що у большевиків був розроблений на стільки широкий плян, аби оточити Глодоси і цілком знищити махнівців. Та частина, яка йшла із Ново-Українки, мала прикувати увагу махнівців, тим часом другі частини: одна із Хмельової, а друга із Злинки, мали вдарити ззаду. Але Махно своєю блискавичною тактикою так скоро знищив перших, що ті дві групи не встигли навіть ще наблизитись до Глодос. Як довідались, що їх плян перекреслили і то криваво, вернулись назад. Махно ж посилив себе двома новими гарматами, чотирма кулеметами, рушницями, а головне, набоями, яких у нього було обмаль.

Нас покликали в садок до столу. Вже була ніч, світила нам лямпа, а Махно все ще невгавав: говорив, говорив без кінця. Галина вибачилась, що вечеря буде скромненька, але така, яку любить її Несторко. Махно ж додав, що й питва не буде ніякого окрім хіба води.

„Я сам вже не п'ю, — додав він, — і оддав наказ, що ніхто в моїй армії не сміє пити і тольki"...

Розуміється, дотримувавсь того наказу тільки він сам, та й то, як оказалось, не довго. Поставили на стіл улюблену Махнову страву. Було то не що інше, як вареники з вишнями, а до них мед... Вареники треба було вмочати в мед і потім посилати в рот.... Правду сказати, мені по-перше в життю ото довелось їсти таку кулінарську „композицію"... При цій „трапеці" я собі подумав, що Несторкові дитячі мрії аж тепер здійснюються: „Вареники з вишнями та з медом мусять бути дуже добрі!"...

Махно обійшовся з нами дуже чемно. Сам запропонував, аби ми собі вибрали, що від нього хочемо. Коли забажаємо — можемо залишитись при ньому, коли ні — може нам видати трохи зброї, щоб ми собі зорганізували свій відділ для боротьби з большевиками.

„Тільки щоб не задумали потім виступити проти мене, бо пiймаю, порубаю і тольki!"...

Ми сказали, що мусимо ще порадитись і відповідь дамо завтра. Нам видано посвідки, що „Махнові сини" не сміють нас затримувати, що ми можемо вільно рухатись в околицях розташовання його „армії" та право доступу в усі часи днів і ночей, як до штабу, так до самого „батька" Махна. Ті дві посвідки пізніше дуже нам пригодилися.

Загальна ситуація тоді була дуже неясна. Для широкого повстання грунт був слабий. Та й проти кого ж повставати? Большевицька влада тоді вже розповсюджувалась переважно тільки по залізниці, тай то не завжди й не скрізь. Певніше трималась по містах. Від того тільки міський пролетаріят голодував. Ну й нехай собі, тож він хотів собі тієї „своєї влади". Села жили своїм власним життям. Шарпали большевики дошкульніше тільки ті села, які були близько від залізниць та більших міст. З півдня посувався Денікін, але ще був далеко. Покищо в наших околицях набридали тільки оці ж махнівці й заважали селянам належному господарювати. А наші? Все ще сиділи там десь на заході — про них тільки кружляли чудодійні байки, а дочекатись їх ніяк ми не могли. Ми рішили покищо цілим нашим „штабом" в складі: я, В. Недайкаша, бувший командант обновленого по протигетьманськім перевороті Глодоського Вільного Козацтва, Л. Войцик, недавній комісар пошт та телеграфу Херсонщини, Т. Березняк бувший слідчий в моїй іспектурі, Т. Молдованенко, бувший другий помічник нач. повітової міліції, — вступити в Махнівську „армію". Дальше буде видно, що маємо робити. З цим рішенням другого дня рано ми й зявились у Махна. Він скликав свій „реввоенсовет". Складалась у нього ця „штука" із 12 душ. (Ми потім прозвали те: „рада 12 апостолів батька Махна". Були в ній апостолами лиха: Карпо, Іван, Петро, Хома, Грицько і т. і., а на чолі по зовнішньому вигляді стояв чернець Нестор). Засідання відбулось під церквою в холодочку, на зеленій травичці.

Махно представив нас своїм „апостолам", як нову, свіжу, культурну силу... Це засідання відбулось дійсно по анархістичному. Ані тіні — звичайного засідання. Махно хоч і був головою того „реввоенсовета", але формальностей сам не тримався і від нікого їх не вимагав. В перемішку говорилось про все, що кому в голову прийшло. В тих хаотичних балачках Махно викладав нам і свою „державно-анархістичну концепцію". Тяжко її конкретизувати, бо це був анархо-хаос. Нестор натискав все на те, що український народ по своїй природі анархістичний, а тому для нього найвідповіднішою була б його „концепція", яку він сам звеличував „махнівщина". „Поки ж народ не стане свідомо анархістичним, — казав він — треба завести „совети" без комуністів та жидівського засиля і тольki"... Я помітив, що інтелігентних членів в цьому „реввоенсоветі" немає. Відзначався ще деякою інтелігентністю один Карпо,

якого назвали Петлюрою, а то тому, що він був свідомим українцем, говорив тільки по українськи, вважав себе добрим промовцем, хоч при його виступах з тими промовами я тієї красномовности не помітив. Відомих анархістів: Воліна та Аршінова тоді при Махні не було, і про них навіть не згадували. Видно Махно й без них добре обіходивсь. Махно підчас того „засідання", чи правдивіше „залежання", бо ми вели розмову лежачи, натискав на те, що він не є диктатором у своїй „армії", а сам підлягає „реввоєнсовету". Однак коли ми встали й Махно відійшов, то Карпо мені шепнув:

„Махно каже, що сам підлягає „реввоєнсовету", ану нехай котрийсь відважиться не погодитись з тим, що він говорить, зараз же застрілить".

Я це зрозумів, як пересторогу, щоб часом не вступив у суперечки з Махном.

В той час, коли відбувалось оте наше „засідання", за другим рогом церкви „радила жіноча рада"... Як мені потім оповідала дружина, „мати" Махниха зібрала молодих учительок, гімназисток і т. і. та проповідувала „пробний шлюб", на якому мало спочивати в державі махнівського устрою подруже щастя... Ціла мудрість була в тому, що перед тим, як мають побратись молоді люди, мусять прийняти „пробний шлюб" — так на 1, 1/2 — 2 місяці. Коли в усьому у них піде гаразд, підійдуть собі по характерах, то після того вже приймуть дійсний вічний шлюб, коли ні, то розійдуться по доброму. Як приклад, що ця „ідея" дає наслідки добрі, Галина вказувала на себе:

— От я з моїм Несторком прожила пробний шлюб, пізнали одно одного, потім побрались і тепер цілком щасливі...

Від тієї Галини, яку я знав рік тому в Києві, не міг би чекати, що вона буде Махновою дружиною й впаде при цьому в такі „мудрощі"....

З під церкви ми пішли до школи, де сиділи полонені большевики. Махно обіцяв нам, що коли між полоненими знайдуться ті большевики, які нам дались у знаки, або ті, що мене в травні підготували до розстрілу на ст. Помішній, то на наше бажання він велить таким стяти голови... Полонених зігнали в одну салю. Була це собі звичайна, переважно московська обшарпана маса. Нам відомих большевиків серед них не було. Виправдувались вони тим, що мобілізовані, самі комуністів ненавидять. Звичайне явище в такі критичні моменти. „Батько" Махно виступив перед ними з „палкою" промовою. Я побачив, що оратор із нього нікудишній. І тут він говорив переважно про себе, про те, за що він бореться, про свою махнівщину та непереможність у боях. Взагалі із цілої його промови можна було зробити такий висновок, що цей малий чоловічок дуже злий та жорстокий. Одначе показався не без людської душі, по відношенню до цих полонених. В усякім разі не такий, як ті, які кріваво вписали в нашу визвольну боротьбу сторінку під назвою „Базар"... Він закінчив свою промову словами:

— Я вас звільняю, а вашим обовязком має бути те, щоб ви скрізь говорили, хто є Махно, за що він бореться та як воює і т. і."...

Затемнені обличчя полонених засяли, декотрі вигукували, що ніколи вже не підуть проти нього, Махна, воювати і т. і. Полонені сипнули раптово із школи на волю. А Махно казав нам:

— Оці 80 душ будуть найращими агітаторами з мою користь. Одним розкажуть за що я воюю, а другим, як я воюю. З того для мене буде більша користь, як була б тоді, коли б я дав їх пострілляти. Я мусів погодитись, що він мав рацію.

(Дальше буде).

З листопадових днів в Чорткові

Подав: *Т. К.*

Листопадові дні 1918. року в Галичині ще досі не опрацьовані. Проте вони становлять незвичайно цікавий матеріял для нашого національного існування. Адже це був час, коли галицькі українці могли творити свою державу й почали її творити. Хоч остаточно тодішні змагання покінчилися невдачею, то пізнання їх конечне. Пізнання до найменших подробиць виклаже, як ми приступали до будови своєї держави й яких досягнули успіхів, чи які потерпіли невдачі. І тому, не кажучи вже про величезне виховне значіння, яке має пізнавання рідного минулого для молодого покоління українців, пізнання це матиме ще й те значіння, що покаже нам із одного боку, якими методами досягнено успіхи, а які методи були шкідливі. Бож історія, як говорить старинна пословиця, є вчителькою життя.

Листопад 1918. року вже є історією, зокрема для молодого покоління, що не пережило само цих моментів. Для нього Листопадові дні — це легенда. Але щоби оця легенда жила в серцях тих, що самі Листопадових днів не пережили — треба їм якнайточніше пізнати їх, вивчити від очевидців і з документів, і утривалити у своїй памяті на все життя. „Літопис Червоної Калини", крім споминів, містить також і документи до Листопадових днів у Галичині, — у спеціяльній рубриці „Перші дні листопада в Східній Галичині". Досі маємо звіти або матеріяли з таких місцевостей: Станиславів (Літопис ЧК 1930, лютий), Бучач і Бережани (1930, березень), Камянка Струмилова (1930, квітень), Рогатин і Турка (1930, червень), Підгайці, Радехів, Стоянів, Стрий, Перемишляни, Долина, Винники (пов. Львів), Щирець (пов. Львів), Рудки, Комарно (пов. Рудки), Сокаль і Белз (1930, липень-серпень), і, врешті, з Бібрки (1930, вересень). Крім того два загальніші звіти — з дороги зі Закопаного до Львова (1930, квітень) і зі Львівщини (1930, липень-серпень).

Даремне шукаємо в цих звітах якогось мате-

ріялу до Листопадових днів у Чорткові. Маємо в „Літописі“ лише дві статейки про Чортків, але вони відносяться до часів післявоєнних, — а саме одна з них говорить про діяльність Філії Товариства охорони Воєнних Могил у Чорткові (Літопис ЧК, 1930, березень), друга ж — про Український Воєнний Цвинтар у Чорткові (там само, 1931, листопад). Щойно тепер пощастило розшукати документи до листопада 1918. року в Чорткові.

Документи ці з історичного боку першорядної ваги. Є це іменно протоколи Міської Ради Чорткова з листопада 1918. року й дещо пізнішого часу. Відшукав їх і переслав до використання д-р Володимир Електорович. Протоколи писані частинно по-польськи, частинно по українськи. Подаємо їх відписи ев. витяги, не хотячи затратити хочби якусь одну дрібничку[1]), нераз дуже важну для дослідника або просто для характеристики тогочасних відносин.

I. Posiedzenie Nr. 80. Rady Miejskiej w Czortkowie, odbyte dnia 6 listopada 1918 r.

Obecni: P. P. burmistrz Dr. Mosler i radni: PP. Akselrad, Birnbaum, Buck, Elling, Dr. Fränkel, Fischler, Gulewicz, Zamkowski, Dr. Kozower, Dr. Krokowski, Krukiewicz, Łozik, Marbach, Radzichowski, Orłowicz, Rosenzweig, Seiden, Kocowicz, Stettner, Świątkowski, Świderski, Szeligiewicz, Zdziejowski, Geppert i Jakóbowski.

Usprawiedliwili nieobecność radni: P. T. Dr. Blaustein i Dr. Hausvater, Karpf i Zielonka.

Nie jawili się i usprawiedliwienia nie nadesłali radni: Margulies.

Wydział Rady Powiatowej delegata nie nadesłał.

Na posiedzeniu jawiło się 26 radnych, przeto zebrany komplet wymagany § 38 alinea 2 ustawy gminnej.

Porządek dzienny: Sprawa zastanowienia się nad sposobem dalszego funkcjonowania tutejszego urzędu gminnego.

Po sprawdzeniu kompletu otwiera burmistrz posiedzenie.

Burmistrz podaje, iż w dniu 3 b.m. rano zawiadomiony został, podobnie jak naczelnicy innych tutejszych urzędów, pisemnie, iż w porze południowej nastąpi objęcie urzędów przez Rząd ukraiński i że w tym celu ma wraz z funkcjonarjuszami gminnymi oczekiwać zastępców tego Rządu w lokalu urzędu miejskiego.

Istotnie po objęciu Sądu, Starostwa i Urzędu podatkowego zjawili się w Urzędzie gminnym p. t. Dr. Ostap Jurczyński, który wylegitymował się jako ustanowiony przez Ukraińską Radę Narodową komisarz tutejszego powiatu, tudzież były kapitan 95 p.p. p. t. Orobko, jako ukraiński wojskowy komendant miasta i p. t. Nikiefor Danysz, dyrektor tutejszego gimnazjum ruskiego.

Pan Dr. Jurczyński oznajmiwszy cel swego przybycia zaznaczył, iż w myśl instrukcji wydanej przez Ukraińską Radę Narodową zmuszony był także dla tutejszej gminy ustanowić komisarza w osobie p. Danysza, że jednak mimo to pozostać może nadal burmistrz i Rada gminna i że bliższe określenie wzajemnego stosunku urzędowania pozostawia obopólnemu porozumieniu się komisarza z burmistrzem.

Команда провянтури II Гал. Корпусу, Проскурів.

Burmistz podaje, iż on oświadczył podówczas, że nie jest urzędnikiem państwowym, lecz naczelnikiem autonomicznej gminy, wybranym przez Radę gminną, i że wobec tego uważa ustanowienie komisarza jako naruszenie autonomji[2]), której ścisłe przestrzeganie ma być jedną z głównych zasad, ogłoszonych przez Ukraińską Radę Narodową.

Z aktu powyższego, którego świadkami było kilku radnych zaproszonych przez burmistrza, spisany został przez komisarza państwowego protokół, w którym zamieszczone zostało także wyżej wyrażone zastrzeżenie przez burmistrza uczynione.

W ciągu następnych 2 dni odbywały się dłuższe konferencje burmistrza z komisarzem p. Danyszem, które dały następujący wynik:

1. przez ustanowienie komisarza nie ma być wcale naruszoną przysługująca gminie autonomja, a wobec tego funkcjonować będzie nadal Rada gminna i burmistrz z dotychczasowym zakresem działania, a nie jako doradcze organa komisarza,

2. obecni funcjonarjusze gminni pozostają na swoich stanowiskach,

3. komisarz ma charakter delegata ukraińskiej Władzy rządowej, jako władzy nadzorczej z prawem kontrolowania urzędowania organów gminnych i porozumiewania się z burmistrzem w ważniejszych sprawach dotyczących administracji gminnej,

4. co do języka urzędowego domagał się komisarz, aby był nim język ukraiński, podczas gdy

[1]) Протоколи, що не мають безпосередного відношення до політичних справ, згадуємо лише коротко.

[2]) Підкреслення в оригіналі.

burmistrz stał na stanowisku, iż dopóki kwestja językowa nie zostanie we właściwej drodze ustawodawczej załatwioną, zachowane być powinny *dotychczasowe*[2]) postanowienia.

Zresztą ta sprawa była jeszcze o tyle nieaktualną, ponieważ obecni funkcjonarjusze gminni nie władają należycie językiem ukraińskim, postanowiono jednak zasadniczo, iż korespondencje z władzami ukraińskiemi pisane być mają w języku ukraińskim, że ogłoszenia mające być plakatowane pisane być mają w języku polskim, ukraińskim i żydowskim i że protokoły z posiedzeń Rady gminnej spisywane być mają w języku polskim i tłumaczeniu na język ukraiński.

Po powyższem sprawozdaniu prosi burmistrz Radę gminną o decyzję, czy ma ze stanowiska burmistrza ustąpić, czy też nadal pozostać.

W dyskusji nad tą sprawą zabrał głos radny p. t. Dr. Fränkel i stawia następujący wniosek a to:

Mówca sądzi, że przy bliższem rozpatrzeniu sytuacji wynikłej ze zmiany Rządu dla gospodarki i Reprezentacji gminnej utrudnienia znaczne nie powstały i wnosi na powzięcie uchwały:

a) na uproszenie burmistrza, by pozostał na stanowisku;

b) aż do nowego unormowania stosunków w drodze ustawy, w urzędowaniu gminnem obowiązują austrjackie ustawy i rozporządzenia;

c) komisarz z ramienia Rządu ukraińskiego ma zakres działania dawnego Starostwa.

Co się tyczy języka urzędowego radny p. Dr. Fränkel jest zdania, że ze stanowiska zasad autonomicznych o tem miałaby rozstrzygnąć gmina sama. — Dorywcze wprowadzenie języka ukraińskiego jest technicznie niemożliwe, nie ulega jednak wątpliwości, że z miarą ustalenia się Rządu ukraińskiego język ukraiński zyska na rozpowszechnieniu, zaczem załatwienie tej kwestji języka urzędowego należałoby pozostawić czasowi.

Mówca wyraża zapatrywanie, że i ze strony ukraińskiej natychmiastowej zmiany języka urzędowego nie będą żądali.

Radny p. t. Krukiewicz popiera wniosek Dra Fränkla i zaznacza, że uporządkowanie stanu finansowego gminy silnie wzruszonego z powodu wojny i czuwanie nad tem, aby gospodarstwo gminne nie poniosło dotkliwego uszczerbku, wymaga koniecznie, aby autonomiczny ustrój został zatrzymany, jakoteż aby burmistrz bezwarunkowo został na swym posterunku.

Wnioski powyższe jednogłośnie uchwalono, poczem burmistrz oświadczył, że wobec objawionej przez Radę woli, zatrzymuje nadal ten urząd.

Następnie zaprasza burmistrz na posiedzenie komisarza p. t. Danysza i przedstawia go Radzie miejskiej.

Komisarz rządowy p. t. Danysz wygłosił następnie na posiedzeniu Rady miejskiej mowę, której treść wpisuje się poniżej w języku ukraińskim, według udzielonego przez komisarza p. t. Danysza manuskryptu:

*

* *

Високоповажані Панове!

Волею українського народу утворилася на українських землях бувшої Австро-Угорської Монархії Українська Держава. Найвищою державною властю Української Держави є Українська Національна Рада, яка обняла власть у столичнім місті Львові й на цілій території Української Держави.

Заки будуть установлені органи державної власти в законнім порядку, українські організації по містах, повітах і селах обняли всі державні, краєві і громадські уряди й виконують власть в імені Української Національної Ради. Це сталося також і в місті Чорткові та чортківськім повіті.

Дня 3. падолиста 1918. р. обняв владу українського громадського Комісаря п. Никифор Даниш з рамени Української Національної Ради у Львові, а саме: „Д-р Евстахій Юрчинський як український повітовий Комісар і Василь Оробко УСС. яко комендант міста — оба яко делеґати Укр. Нац. Ради заявили дотеперішній управі міста, що іменем нової власти обіймає владу п. Никифор Даниш яко громадський Комісар, а Вп. Д-р Ізак Мозлер яко дотеперішній управитель міста узнає нову владу й передає їй свою давню власть".

На жадання П. Д-ра Ізака Мозлера стверджено, що цей послідний уважає таке зарядження яко нарушення автономії громади Чортків. Укр. гром. Комісар, Никифор Даниш, перейняв поручену йому владу й заявляє нинішнього дня, що берегтиме автономії громади міста Чорткова, а саме: 1) дотеперішніх членів громадської ради міста Чорткова уважатиме лише дорадником Комісаря, але полишає її автономним тілом, котре на повних засіданнях громадської ради матиме право голосування й порішення ухвал у присутності Комісаря під проводом начальника громади або Комісаря. Комісар має право завісити кожну ухвалу громадської ради, колиб ухвала громадської ради стояла в противенстві до основ Української Держави. — 2) Комісар уповажняє дотеперішнього начальника громади вести дальше аґенди громади в характері начальника в порозумінні з Комісарем. — 3) Всі аґенди, що належали досі інґеренції політичних властей і Повітової Ради, вестиме Комісаріят.

Від нинішнього дня урядовою мовою як внішнього, так і внутрішнього урядування (діловодства) є українська мова.

Публичні оголошення громадської ради являтимуться у трьох мовах: українській, польській і жидівській.

*

II. *Засідання ч. 81. Міської Ради в Чорткові, яке відбулося дня 14. грудня 1918. р.*

Присутні: П. Т. бурмістр Д-р Мозлер і радні.

Яко рядовий Комісар явився на засіданні п. т. Даниш.

Порядок нарад: 1) Відчитання звіту посліднього засідання й інші точки ділові.

Ад 1) Відчитано звіт з засідання Міської Ради ч. 79[3]). і 80., які Міська Рада прийняла без змін. Відтак зарядив бурмістр відчитання рескрипту Укр. Державного Повітового Комісаріяту з дня

[2]) Гл. G. Hecht, Czortków. „Ziemia", 1926, ч. 12. ст. 186

[3]) Ч. 79. в нас немає.

1. XII. ч. 128. (Ч. гром. 3091/918), котрим заряджено впровадження української мови яко мови урядової у всіх державних і громадських урядах, а то як для внішнього, так і внутрішнього урядування.

(Слідують дальші точки порядку нарад[4]).

III. Продовження засідання Міської Ради в Чорткові дня 16. грудня 1918. р. ч. 82.

По отворенні засідання забрав голос радний п. т. Крукевич[5]). Радний п. т. Крукевич обговорює справу змін в народнім шкільництві, переведених тут. Укр. Державним Пов. Комісаріятом:

1) Зміна місцевої Шкільної Ради;

2) Зміна викладової мови в утраквістичнім семинарі учительськім;

3) Зміна викладової мови в народніх школах;

4) Увільнення зі шкіл учительського персоналу польської народности.

Комісар п. т. Даниш заявляє, що порушена справа радним п. т. Крукевичем не належить до компетенції Міської Ради, длятого не дасть ніяких урядових пояснень.

Голос забирає знова радний Крукевич і пояснює, що згадана шкільна справа належить до компетенції Міської Ради, узасаднюючи: 1) Що по думці громадського закону прислугує громаді вплив на народні школи тим більше, що тут. громада причиняється поважним датком до удержання тих же; 2) позаяк шкільні будинки є власністю місцевого шкільного фонду, з котрого більша часть належить до тут. громади, проте вже чисто зі зглядів майнових має Міська Рада обовязок рішення щодо висоти чиншу за наем тих будинків, тим більше, що на будову шкіл затягнула тут. громада більшу позичку, якої до тепер не сплатила. Рати цієї позички залягають від 5 літ, а фінансовий стан громади знаходиться в дуже критичнім положенні; 3) контракт, заключений громадою з одної, а бувшим австрійським правлінням з другої сторони, щодо безплатного вживання будинку на вчительський семинар, утратив свою важність у році 1917. Відтак розпочато знова пертрактації о наем того ж будинку й зажадано чиншу в сумі 50.000 К. річно[6]). З причини політичного перевороту контракту не заключено. Супроти того радний п. т. Крукевич ставить внесок на перерву засідання Міської Ради до часу, коли бурмістр порозуміється з компетентними українськими властями в справі звільнення від повнення обовязків учителів, забезпечення права польської мови у школі, а вкінці усталення чиншу за наем шкільних будинків і забезпечення фондів на дальше вдержання шкіл.

Радний п. т. Френкель противиться тому внескові і ставить свій на продовження засідання, позаяк на порядку наради є вельми важні справи для громадської господарки. Бурмістр перериває засідання на 5 хвиль у цілі порозуміння радних.

По перерві забирає голос радний п. т. Крукевич і відкликає свій попередний внесок з тим, щоби Міська Рада вибрала з-поміж себе делеґацію, котра би враз з бурмістром інтервеніювала у згаданих шкільних справах у українських властей, а то: в Укр. Державнім Пов. Комісаріяті, евентуально в Укр. Секретаріяті[7]). На членів цієї делеґації пропонує радних п. т. Френкля, Крукевича і Штетнера. Радний п. т. Д-р Френкель попирає повищий внесок з тим, щоб та делеґація інтервеніювала в інтересі обох меншостей, а то польської й жидівської народности.

Міська Рада ухвалила 22 голосами внесення радного п. т. Крукевича з поправкою радного Д-ра Френкля і вибрала на членів цієї делеґації п. т. бурмістра Д-ра Мозлера й радних Крукевича, Д-ра Френкля і Штетнера. Відтак приступлено до нарад над дальшими справами денного порядку.

*

III. й IV. На засіданнях д. 17. XII. 1918 р. й 31. XII. 1918. р. (чч. 83. й 84.) полагоджувано ділові справи громади. Протоколи писані по-українськи.

*

Як бачимо, вище наведені протоколи подають дуже багато інтересного не лише для листопада 1918. року, але й для пізнішого часу. Вистарчить згадати хочби те, що громадська рада Чорткова ні хвилини не вагалася щодо визнання леґальности влади Української Держави, ні бурмістр, ні радні, поляки й жиди. Вони апелюють до української влади, — чи то зараз же в листопаді 1918. року, чи пізніше — у квітні 1918. р. у справі реквізицій. Очевидно, це ні трохи не перешкоджує жидівському історикові Чорткова писати про „українську інвазію“, що тривала від листопада 1918 року до липня 1919. р.

До обговорення події 1918—1920 років у Чорткові ще повернемо; покищо просимо очевидців подавати свої спомини про цей час у „Літописі Червоної Калини“.

---

4) Як бачимо, цей протокол, подібно як і дальші, не поданий у цілости, а лише з витягу, й тому не слід його вважати за точний під науковим (археографічним) оглядом.

5) Інспектор шкільний за Австрії ,відомий україножер.

6) Сума не так висока, бо корона була вже дуже впала.

7) Себто Українському Державному Секретаріяті.

В обличчі смерти

Написав: *Микола Матіїв-Мельник.*

(Один прикрий спомин з 1915. року)

Судьба, фатум?... Назвіть, як хочете — може навіть звичайним припадком, — але ж як часто від дрібного, незначного моменту залежить нераз ціле життя — а ще на війні!... Таких моментів не забувається. Хто їх не переживав?.. Та мають вони в собі стільки емоціонального й парадоксального, що з них можна би зложити цікаву табелю загадок у людському житті. — Я не забуду того дрібного листа, невеличкого клаптика паперу, що вирвав мене з обіймів смерти!..

Оттак бє дощ по вікні й верзеться на яві прожите. Не знаю, чи вам це цікаве, бо хто не має того „прожитого" у закамарках своєї душі. Простіть, але нехай воно йде на мій карб.

Мала відходити з Фойтсберґу, в Стирії, наша „маршкомпанія", а я мав іти до старшинської школи.

Я „нарокував" із Пістинцями, Косівського повіту, як розцвіталися черешні 1915. року. Ми скоро потяглися через Делятин у Карпати, бо „потискав Москаль". Сталося так, що в Татарському провалі нас задержали в бараках, либонь через шість тижнів.

Пістинці народ молодий, веселий — сміхам і жартам не було кінця. Були між нами й жиди, яким ц. к. „войско" не дуже подобалося й вони ходили похнюплені, бо не знали ще, до якої канцелярії буде кожний з них приділений. Я не знаю, з чого то почалися сварки й непорозуміння між ними й хлопцями. Тямлю лише одно, як бавив усе товариство старший „резервіст" із Пістиня, Ілько Циканюк, рослий, вусатий чоловяга, щирий і добрий, як хліб із маслом. Чи він ще жиє — не знаю, але як жиє, то дай йому, Боже, ще багато років прожити, бо нераз я з ним нареготався, аж ремені тріскали — хоч, кидаючи рідні сторони, не знав, чи вернуся ще коли сюди, чи заспіваю, старими слідами йдучи.

Отже прийшло з жидами до глухої „війни". Знаю напевно, що бійок не було, але чогось росла ненависть у серцях синів вибраного народу, яка впрочім навіть приписана для „ґоя". Я щось чув — але це було таке дрібне, нецікаве, що я не звертав уваги. Коли би було можна передбачити, то може був би заняв яке небудь становище — а так, воно якось пішло за буднями, як його несло життя. Знаю тільки те, що я про ту ненависть і „війну" з жидами довідався пізніше й переніс наслідки твердо на власній скірі.

Хто не тямить 1915. року, коли денунціяція дійшла до апоґею, коли підпалена „нашими" горіла галицька волость, натягалися посторонки й телефонічні дроти від тягару мучених і катованих синів Поділля, Покуття й романтичних Карпат! І хто не знає тієї ролі, яку відіграли галицькі жиди в цій австрійсько-мадярській мельодрамі?... Як забув — хай собі у добрий час пригадає...

Ще нині бачу ту жахливу вересневу ніч 1914. року в селі Уторопах, косівського повіту — ще нині гоготять у душі вогні, виття псів, рев худоби і крики катованих людей. І я ще тепер бачу тринадцять вішеників на грабках і вербах уздовж косівської дороги, починаючи від Ілька Кашевка та його нещасної жінки. І за що?

Але я вертаюся до своєї речі. Я не знав, що Сімон Берґман із Пістиня вважав мене спричинником тієї ворожнечі або краще жартів, гумору та дотепів веселих Пістинців, спрямованих у сторону синів вибраного народу. І я не знав, що таке те східне затискання кулаків, та зелена пліснявка на очах, той глумливий, скривлений усміх злорадний і розхрістане гарчання глуму, з яким колись витали розпятих на хресті...

Оттаким я бачив Сімона Берґмана в той день, коли лягало над обрієм сонце й заходило за зелені горби містечка Фойтсберґу, в яке ми прибули з Карпат, крізь широкі поля Мадярщини. Я ще нині бачу ту звірячу радість у його очах, коли мене повели до „ґарнізону" під чотирома крісами: „Bajonnet auf"... на його донос.

Ми були приділені до 5. п. п. кр. оборони. — В цьому полку була усяка віра: німці, жиди, славяни та багато італійців... Не хочу пригадувати собі настроїв, які тоді огортали мою душу, але веселі вони не були. Десь поділися і в хлопців жарти. Ми були в карантанні, бо панувала холєрина. Руху не було ніякого — вістей із дому ніяких, бо там уже господарювали москалі, грошей також не було і вже показувалися всякі насікомі блага.

Не пригадую собі, як довго це тривало, але тямлю добре, коли ми „зафасували" старий, передпотоповий мундір. Я дістав шапку зі значком Ф Й І., яка закрила мені цілком очі, бо була велика, як макітра — а далі швиргонув мені фельдфебель Фолькельт широкими, полатаними синіми штанами в лице. Тільки що підняв я штани з землі, як упали мені наголову два черевики з лівої ноги, руді як пси. Я мав великий клопіт. Одна штанка була за коротка, друга за довга. Коли я став упоминатися, то пан „фельдфебер" Фолькельт 30 проц. німець, а 25 проц. чех а 45 проц. австріяк — загарчав на мене, як триголовий цербер і сягнув до марсового лексікону за епітетами. Признаюся, що я тоді чув, як ударила мені в лице кров і я не міг ніяк зрозуміти — нащо я їхав на університет до Відня!... Так мало було в мене вояцької крови й вирозуміння для ц. к. старших... Одним словом — я ще не знав, що то є військо. І то було з мого боку зле!

Оттак нераз приходять на думку ті дрібні перипетії і я ще нині стидаюся, що я тоді з тих криків „щось собі робив". Звісно — ще не впіханий... Але життя дробило скоро по свойому.... Я знаю,

що пізніше вийшов із відділу: besonders geeignet' з мене був „штрамака“.

... Відень... Гей, гей — ті студентські часи в столиці чарівного вальса!.. Весна й початки літа 1914. року — як я їх згадую!... Та хто не згадує тих рожевих світів, тих сподівань, тієї емоції й бажання чину, як йому проходив двадцять четвертий рік життя!

Пригадую собі палкі дискусії з небіжчиком Паньчаком Василем, пізнішим персональним референтом У. Г. А., Василиком Омеляном, Колісняком Дмитром і пригадую собі сальон незабутньої моєї добродійки Тереси Баєр ізпід сорокового числа вулиці Фльоріяні в осмому „бецірку“...

У неї були дві доньки — заміжні жінки, що часто приходили в гості до мами. Нераз по чаю просили нас до сальону й я переживав поправді празники, які окрилювали й піднімали до неба мою молоду невибагливу душу. То були чарівні вечорі музики й слова, які залишилися на віки в моїй памяті.

Тереса Баєр це була дружина Йосифа Баєра, колишнього дірігента цісарської опери у Відні. Я приїхав у Відень з весною 1913. року та став шукати кватирі. Скоро найшов кімнатку при вулиці Шумана, але я її незабаром покинув. Хтось мені сказав, що бачив картку на Фльоріянській, ч. 40 — (Mölkerhaus) — і я пішов туди. Була вільна одна станція — велика, соняшна кімната. Хазяйка: 60-літня жінка, середнього росту, незвичайно симпатична, рухлива й весела, попросила в хату, показала вільну кватиру і я скоро з нею погодився. Мені поправді бракне слів, щоби коротко дати психольоґічний образ цеї жінки, але я скажу, що це була типова німка. Я призвичаївся до її хати, як до рідної. Тут не було пихи, буфонади, ненатурального закукурічення, одним словом, тієї якоїсь ограниченої, глупої гордости та вдаваної наївности, яку я так часто у нас бачив... І не було погорди до фізичної праці!.... По кількох тижнях я став гостем у сальоні пані Тереси Баєр, де було повно трофеїв її чоловіка з вистав у цісарській опері... Вона була ощадна й дуже працьовита. Не було розмови, в якій не згадувала б із великим пієтизмом свого чоловіка, що кілька літ тому помер. (Власне: Я і Василик, що студіював право — ми оба заняли тепер його колишню робітню). У приступі щирости розповідала нам нераз дещо зі свойого життя. Колись була артисткою, (мала ще й тепер прегарний сопран!). Баєр пізнав її і забажав оженитися. Вона згодилася — але він ніяк не хотів пристати на те, щоби вона далі залишилася в театрі й вона покинула сцену. Жили дуже щасливо — але вона була також артисткою домашнього й родинного життя. Це був тип ґерманки — доброї жінки, матери, хазяйки й високоінтеліґентної одиниці.

Ми часто сходили при музиці на національно-політичні теми й „будували“ Україну під еґідою Австрії, яку, до речі, пані Тереса вважала окремим „фатерляндом“ від Німеччини... Чи міг я сподіватися, що події вже так близько і що ці наші вечірні гутірки на політичні теми колись мене вратують від розстрілу й то не зовсім почесного!.. Але — до речі!

Одного дня призначили мене на нічну службу коло залізного моста, в невеличкому селі біля Ґрацу, Кроттендорфі... І в ночі зачалася моя історія. Дивним дивом у цьому відділі, (Wache), що складався з шістьох людей, був комендантом жид десятник Вайнґартен, крім нього був згаданий Берґман Сімон і ще двох жидків, яких імена я вже забув, впрочім був я і ще один Івась — страшно вайловитий і дуже невійськовий парняга. Ми стали постоєм у залізничій будці і Вайнґартен, як „Aufführer“, вислав на міст одного зі своїх одновірців. Час минав досить скоро і по двох годинах треба було змінити стійку... Іван пішов до каплички, що стояла недалеко нашої будки, (наші люди дуже молилися на чужині!). кляки́нув тай став молитися. Вже був вечір.

— Іване, йди зміни стійку! — крикнув десятник. Не знаю, чи він не чув, чи хотів кінчити молитву, досить того, що Вайнґартен підбіг до каплиці і споличкував його. Признаюся, що мене як недавнього студента та ще незаприсяженого ця картина кинула в гарячку... Хлопець побіг „ляуфшріт“ на зміну, а я приступив до пана цуґсфірера Вайнґартена і тріснув його по щоці. Що я при тім сказав, — не тямлю. Івась, за якого я „впімнувся“, вже був далеко на мості і в сумерку „не бачив нічого“... Він пізніше навіть не тямив, чи його хто під каплицею бив... І на цьому наразі скінчилося. Вайнґартен не відповів мені ані слова, пішов до будки між одновірців, а я собі ляг оподалік тай закрутив цигарку.

Прийшла черга на мене й я пішов на стійку. Не знаю, як це сталося, що я зачепив за язичок і мій верндель бахнув серед ночі, як гармата, аж пішов верхами гомін. По хвилі прибіг жандарм і записав — тоді був там военний стан... Але поправді ані до одного, ані до другого випадку я не прикладав ніякої ваги. Все те я вважав за таку дурну пригоду, яка часто лучається всякому смертникові й він відмахується від неї так відрухово, як від мухи у спеку.

Відбули ми службу й вернулися до Фойтсберґу. Я зїв „минажу“ тай заснув. І сниться мені, що чорний псюга мене вхопив зубами за рамя й чую фізичний біль, від якого буджуся.

Я глянув у вікно й побачив фельдфебля жидка Ґітнера. — А цур вам, чого ви від мене хочете!.. Тоді зродилося в мене якесь погане прочуття.

— На третю годину до рапорту в канцелярії пана капітана Лядштедтера!

— Zu Befehl, пане фельдфебель!

І я зачав чистити „куплю“ і лойоватий дегтевосиній мундір і над дашком „ружу“ ФЙІ.

Хто то був Лядштеттер — а хто то був пятий L. I. R.? То була австрійська саламаха. Тому не буду говорити про національність і переконання пана Лядштеттера. Це навіть не був Шніцлерів: Ляйтнант Ґустль... на всякий випадок „штандовий“ цербер, якого здається єдиною розкішшю було ревкати й гавкати, що аж гуділа райшура, в якій ми стояли.

Я вдарив у дах і „пришлюсував копита“ — але я не думав, що справа вже так далеко... Ковбаня словесних помиїв розлялася з чорного рота, в якому сторчали пліснявi перержавілі зуби, що один другого здоганяв і не міг зловити.

На столі стояв уже записаний відповідно уложеними питаннями аркуш канцелярійного паперу. За кожним питанням розлягався над моєю головою гаркіт заржавлених трибів і довкола бризкала їдь огидної слини, а від тупоту ніг тріщала підлога. Я вже став поволі втягатися і в душі добирав дещо з підручного лексикону, але коли мені після всіх моїх: Nein, прочитали десяте питання, — то мені пригадалися грабки, верби й небесна команда. Я нагадав собі, що це є літо: Року Божого 1915...

— Кого ви намовляли проти цісаря?

— Кому ви казали, що Галичину треба прилучити до Росії?

— Кому ви давали знак вистрілом на мості?... Ге, ви галицьке стерво! Mistvieh.

Я чув, що мені в жилах стало переливатися щось важке, гаряче, в очах потемніло і я вже не мав сили на те глупе: Nein! Десь ізза тину виставало руде лице Сімона Берґмана і ще трох других обрізаних австрійських патріотів, а мушка Ляндштедтерового револьвера їздила по моїх губах і яснах.

— А ти знаєш, пташку, що твій череп ще трісне від цих ладунків і що пси ждуть на твоє стерво — ге?...

Я вчув на губах солону юшку...

— Маррш! — І він кинув револьвер на стіл.

Чотири стійкові: Bajonnet auf! відпровадили мене ескортою до Фойтсберґської тюрми, на донос Ізраїля.

А Ізраель стояв і затирав руки. І летів його вереск: Распни! Распни! І сміялося від вуха до вуха руде лице Сімона Берґмана.

*
* *

Запали замки й я сидів у фойтсберґській вязниці за несубординацію, заколочення спокою і — за москвофільство! Це була чиста комітраґедія, бо я почув: Hochverrat! І уявіть собі жидівський цинізм — мене ждала куля за чортівськи сплетені наклепи: я москвофіл. З цего найдурніший кінь міг би сміятися! А всеж таки я пізнав жахливу дійсність: мене мали розстріляти в ґарнізоні за те, чим я ніколи не був і що я з душі поборював і чим я гидував. Я і москвофіл... Чи був хто коли в більш комічній ситуації — бачити перед собою такий дурний безглуздий розстріл... і вмерти так бездонно глупо. Всетаки не забудьте, що це було року Божого 1915., в місяці липні. Мені стояла перед очами ганебна смерть, як якесь страшне непорозуміння, якого нікому розяснити. Мені хотілося кричати до неба, я проклинав свою годину й товк головою до чорних холодних стін одиночки, аж гуділо. Та хто тоді хотів слухати — шнур і куля це була вся психольоґія цісарської правди... Не смерти було мені страшно, але гіркого цинічного безглуздя й іронії... за що?!...

Тяжко було тручати ті важкі години, що, мов оливо, ваготніли над головою, та я мав ще спеціяльну опіку — дурного крикливого Фолькельта. Ранками було нестерпно прикро. Він прикликав стійкового і я під його кпинами мусів чистити киблі, мити сходи й підлогу. Можна справді подивляти ту фінезію в видумках всяких актів знущання такого $^1/_4$ інтеліґента, яким був неодмінний ц. к. патріот Фолькельт. Я-ж був „ein schwerer Verräter“... Вкінці прийшла остаточна ельокубрація фельдфеблівського квадратового мізку. До моєї келії придбав він „камерада“, якогось інфантеріста італійця з Тдієсту, що подабав на живий гріб, бо розгнивався на очах, пережертий до кости сифілісом. Мені ще нині йде по шкурі мороз і підходить у горло гадючий клубок, як згадаю свою щоденну боротьбу з тою гидотою, що вже як ніяк не мала людської подоби. Великі, прогнилі озера під пахами, на руках і на ногах, каправі, вічно засмолені очі і той ніс, як страшна кльоака — ух! Господи, як я те все пережив.

Під решоткою стояло залізне ліжко з квадратами, які творили бляшані тонкі листви, без усякої підстілки й накриття. Шинелю в мене забрали, нотес, калитку, олівці — я був обголений „до нитки“. Мені не було горя, що я в ґарнізоні, але мені було так несамовито стидно, від обнаження й вивласнення й од цієї людської креатури, що вночі підсувалася до мене, тягнула спід голови моєї схований хліб, мачала в черепяний глек свою прокажену морду — і я був позбавлений повітря й води. І я не спав ночами, а сидів на краю залізного ліжка й куняв, скулений під вікном і чиготів з холоду, ловив жадібно ту течію свіжого повітря, що плила вділ із решотки й ховав коло себе свою чвертину хліба...Чи мав хто коли в житті дурнішу й більш ідіотичну ситуацію від моєї — не вгадаю. До юшки й мамалиґи, яку подавав якийсь рябий, як дітько, фрайтер крізь кватирку, кидався цей півголовок прожогом і мачав щелепи й чорні пальці із заніхтицями й сміявся. Той сміх — та ще ніякий чорт не видумав такого пера, щоб ним описати ту затхлу й засмоктану печеру з жовтими гнями. А коли я гатив кулаками об двері, аж кривавились у мене чиколонки, приходив Фолькельт і цинічно складався чемним і просив терпеливости.

— Nur ruhig, Herr Politiker! Може вам чого треба, може ґазетку принести?...А може маєте нечемного сусіду? Дуже перепрашаю, але я мушу відійти. Знаєте — служба, не те що вам... У вас панське життя. Добра ніч, добра ніч, Herr Politiker!... Приємного вам тривку тай сну...

І він, регочучись, одходив і глухли його кінські кроки десь за дверми довгих коридорів тюремних.

Скільки разів присягав я, що вбю, як собаку, того рудого цибуха, Сімона Берґмана при першій стрічі, що шукатиму його доки мого життя — та чи міг я бодай подумати про те, що я ще буду колись на волі...Одну дрібоньку надію мав я ще на Оленського Андрія, що тоді був свідком моїх періпетій. Не було мабуть і двох тижнів, як ми

познакомились. Нераз ми ходили фойтсберґськими горбами в вільну годину і він, батько дітям, незвичайно мила й добра душа, згадував часто Лагодів...Одного разу передав якимсь чудом картку в хлібі, чи пенцаку, не памятаю вже — що...може, може вдасться щось зробити... Але з того нічого не вийшло. Та не забуду ніколи цеї благородної, доброї людини...

Незабаром прийшов фельдфебель Гітнер з двома стійковими „на гостро" й мене відставили залізницею до ґарнізонового гарешту в місті Ґрацу. Paulustorgasse Nr. 15.

Не хочу точно переказувати, що я бачив на цьому дні рябої австрійської мішанини. Були тут і дезертери, забіяки, женячкові мантії, гомосексуальні звихненці, усякі воєнні трубадури, маульгельди, були здеградовані офіцери, що сиділи в інквізіті ще з афери капітана Редля, пр. такий поручник Гонсьоровський, що дістав табес і цілком зідіотів від тюремної буденьщини.... Чого й кого тут не було! Коли тих камер було більше, а в кожній коло сімдесять чоловіка....

Бійки, проклони, сороміцькі свинства, що клекотіли потоками в безодню людського упадку, сморід „парашки", потерті вушиві сінники й вушиві „капойстраки" і карти й свари й розсипані вибиті зуби. Бували правдиві баталії й тоді вганявся капраль Коропат із величезним колесом, на якому були насилені довгі і грубі тюремні ключі і бив по головах, куди попало. Те саме робили стійкові крісами — поки не лежали на землі побіджені.

Коропат! Буває, що дивишся на щось із відразою, й воно вжереться тобі в мозок, до гробової дошки.. Капраль Коропат — то було грубе, ґудзовате туловище, яке в горі кінчилося щелепами ґориля, розплесканим носом. Він був клаповухий, рудий, червоний на всій скірі і скажено лютий. У приступі „гумору" він кидався на жертву з ключами, голомшив по голові, а відтак хапав за рамя й кусав, кусав безпамятно.

То було миле товариство, серед якого прийшлося побути вісім тяжких, гірких місяців. Не буду говорити багато й про настроєві моменти цього сірого „штокгавзу". Коли вже відгримають свою „туру" парашки, коли позсувають на купу сінники, позамітають, випють дубову „каву", коли покінчаться бійки й „солоямська купіль" на подвірі, зачинається якась тихомирна година... Хто грає в карти оригінальної роботи, а хто оповідає щось із „фронту", або „цікаву" авантуру арабську з власного життя, інший медитує в кутку, чи буде „Штандрехт" чи звичайна розправа. Коло стола сидить ґрупа мистців, що ліплять із хліба всячину — дехто жде нетерпеливо повороту тих, що пішли в город на „кримінальську роботу", бо вони, звичайно не задармо, приносять сірники, тютюн, або шпирку... Проча братія мандрує від стіни до стіни й свище й гумотить, гумотить і свище. Приходить „обід", а за годину вправи до пятої, а потім денний розказ. Від дверей до стіни простуються два ряди без шапок, у строю, входить ідіот Коропат і вусатий профос, забув імярек... і зачинається від — sie Kanaille до н — 1.... Потому йдуть „гри й забави", при яких деколи вилітає на бетон кілька дурних зубів.

Ніч приносила деколи нецензурні сензації під ґатунок: amoroso... деколи серед тиші родилася нагла буря, шамотання й крики, як який епілептик валив по голові сплячого сусіда. Всьо зривалося на алярм, забуваючи, що кожний тут такий безпечний і що.... неприятель взагалі тут не істнує... Тоді мигає кватирка й до світла зпід стелі показується свиняче око Коропата й він кричить і валить у двері:

Ruhe, porco...

У відповідь летить кілька соковитих слівець — і знову присипляє всіх батько Морфей.

Вечорами приходили „менше небезпечні" з города, з роботи і приносили всілякий крам і багато — багато цікавих новин, бріхонь, сплітоки, плянів утечі і. т. п. А коли знову всьо лягало спати, зачиналися при каганці насонні спомини, оповідання пригод і жахливі розбійницькі історії правдивих горлорізів і паливод.

Воєнний гарешт, то річ цікава — я визбувся на якийсь час сантіментів до світа і людей і до себе.

Та найбільше „чару" й розради приносила з собою субота. Цербери менше гарчали, бо якось їх менше було, розтікалися кудись під неділю й тюрма „віддихала". Ішли реготи, забави, з яких найбільш цікава була така: (назва нецензурна). Один сильніший сідав на столець, другий клав йому між коліна завязану рушником голову, пятьдесять серіозно обступало колесом і зачиналося вгадування — хто вдарив, аж доки не трапила коса на камінь. Били звичайно мокрим, скрученим рушником. Бувало й таке, що в рушнику находився захоплений з подвіря камінь, або кусень цегли.... Тоді той, кого частували, відходив із гурту — вже на чотирох — прямо в солому. Або повставали дві партії й тоді творилися „купи", в яких спідним розтискалися носи до помосту й тріскали ребра. Ця забава вносила загальну радість і подив для тих, що вміли добре „притиснути". Неділя була нудна. Нікого не кликали до суду — ніякої особлившої емоції не приносила.

Але бували хвилі, коли вся тюрма набирала гробового настрою і всі ходили похнюплені й мовчаливі. Це було тоді, коли ми побачили з першого нашого поверха одну або кілька яловиx домовин із чорними хрестами, що зявлялися нагло в ночі за примурком.

Рано зганяли „братію" на перший поверх до величезної камери, напроти дубової стінки в глибині тюремного муру, під двома каштанами. Всі вже знали, що буде „екзекуція". Я перший раз побачив у Ґрацу таку параду, коли розстрілювали двох італійців. Землю перед стінкою посипали піском, приводили на місце деліквентів і завязували очі. Не дразнило мене так ніщо, як те посипування білим піском... Таких моментів я переходив досить багато. По виконанні присуду смерти виганяли нас усіх на подвіря. Тоді зблизька я бачив на дошках сліди куль і скипілу кров. Трупи вбитих пускали в домовинах похилим отвором

попід мури й їх відвозили в чорній каретці на цвинтар.

І пригадую собі „одні“ цісарські імянини, які я відсвяткував тоді в ґрацькій тюрмі. Були на другому крилі арештовані т. зв. москвофіли, але цивільні. Тямлю, що реготався я в душі на вид того, як отсі нещасні люди серед товпи всякого народа ревіли найяснішому панові „многая літа“ — обдерті, з підбитим лицем і голодні....

(Докінчення буде).

Похорони Богдана Хмельницького

Написав: *М. Р.*

„То не чорні хмари, ясне сонце заступали,
Не буйні вітри в темнім лузі бушували,
Козаки Хмельницького ховали,
Батька свого оплакали...“

(З „Думи про смерть Б. Хмельницького“).

27. липня 1657 р. у пятій годині ранку, роздався зпід ґанку гетьманського двора в Чигирині гук гармати, що подавала сумну і трівожну вістку усій Україні про смерть її Великого Гетьмана[1]). Не стало Богдана в живих — подавали з уст до уст сумну вістку. Ще 21. липня пронеслася вістка про бунт черні у козацькім війську наказного Ждановича, що був у поході в Польщі — а до нього прикладав гетьман великі надії. Ця неждана вістка так поділала на хворого гетьмана, — що стратив мову і пролежавши оттак 5 днів, упокоївся 6-ої днини о 5 год. рано. Чому саме ця вістка добила Великого Гетьмана, стане нам ясно, коли пригадаємо, які надії вязав гетьман з цим невдатним походом наказного Ждановича і Юрія Ракочого на Польщу. Мав він бути завершенням довголітної, невпинної праці Богдана, завершенням будови Незалежної, Української Держави і міцної підстави династії Хмельницьких на Україні.

Хоч після катастрофи 21. липня сподівалися всі скорої смерти Богдана, спала однак вона, як грім з ясного неба. Не хотілось нікому вірити, щоб цей залізний, витривалий гетьман, що думав за всіх, мав умерти. Безчисленна товпа народу ріжних верств тиснулася до гетьманського дворища, залягла всі вулиці в німім ожиданні — а як подали вістку, що гетьмана вже не стало, почувся плач та нарікання: „Сироти ми нещасні! Батьку! Де ти подівся? Хто думати за нас буде? Хто оборонить від ворогів! Хто нас ратуватиме! Зайшло наше Сонічко — а ми остали на загибіль!“[2])

В полудні лежало вже тіло гетьмана в домовині. З одчинених вікон ґетьманського дворища видно було запалені свічі, уносився дим кадила, з ґанку і довкола дворища доносився плач і голосіння плачок. Старшина у глухій мовчанці і тихо на пальцях входила до дворища, немов боялася збудити Великого Гетьмана, що лежав простягнений, неначе велика статуя, з великим хрестом на грудях — передсмертні судороги скривили лице покійника, а на повіках блищали золоті гроші.

Довго ховало Військо Запоріжське свого гетьмана. Похорони відтягнено мало не на цілий місяць, наче осиротіле, тодішне покоління боялося у тих непевних часах на віки розлучитися зі своїм Провідником.

Зразу зложено тіло гетьмана в церкві Успенія Пр. Богородиці в Чигирині, але тому, що Б. Хмельницький бажав перед смертю, щоб його тіло по шляхотській традиції поховано у його ріднім гнізді, Суботові, перенесено опісля домовину до Суботівської церкви, де щойно 23. серпня відбулися властиві похорони[3])

Жалібний похід вирушив з Чигирина і минувши Сторожеву могилу, посувався поза Погибельними могилами, а з заходом сонця станув на великім, 6 верстов довгім, мості, що збудований серед лісів на палях, тягнувся вздовж багнистого допливу Тясмину. І у день по нім страшно було йти, а в ночі всякого огортав забобонний страх, бо ходили чутки, що в багнах і трясавицях гніздилося всяке гаддя та нечиста сила.

Від Спаської брами Чигиринського замку, вздовж цілої дороги палилися бочки смоли, так неначеб подавали вістку про наскок татарської орди. — Міст трясся і угинався під напором товпи, земля глухо дудніла — ліґари тріщали під копитами коней козацьких та під великим возом з домовиною гетьмана. Похід посувався поволі і сумно серед похоронного співу та голосіння — на тлі сумного, хмурного і понурого вечора, слабо освітлюваного блимаючим полумям горіючої смоли — а зимний і сердитий вітер завівав ріжними голосами та гнув дерева в дооколичних лісах, неначе разом з осиротілим народом природа оплакувала смерть Великого Гетьмана. Лучива раз по раз гасли, коні кидалися, переляканi люди молилися тихцем. Здавалось їм, що щось стогне і кличе зпід моста....Якісь дивні звуки доносились чимраз виразніше з темної далечини. — У переляканій уяві почали повставати дивовижні, страшні привиди. — Та на щастя з сильнішим подувом вітру всі віцітхнули з полекшою. — Пізнали ці дивні зразу звуки. — Це плакали і голосили по Великім Покійнику Суботівські дзвони — його до себе на вічний спочинок прикликали. —

Із Суботова вийшла назустріч жалібному походові гетьманська невістка, вдова по покійнім Тимоші зі своїми дівчатами і супровожала тіло до

---

[1]) Дату смерти Б. Хмельницького подавану ріжно подаю на підставі В. Липинського. На переломі стр. 251. — (Арх. Ю. З. Р. стр. 321, „Awi y z Ukrainy“. Арх. Чарторийських cd. 2446. f. 82).

[2]) Маркевич. Іст. Малорос. (L. Kubala: Wojna brandenburska, str. 386.

[3]) Літопис Самовидця.

церкви св. Михайла[1]). Там лежало тіло до 23. VIII. Справді цікаво і дивно, чому так довго не хоронено Богдана — відкладано похорони. Найправдоподібніше здається тому, що очікувано з походу гетьманського сина — його наслідника на гетьманстві, Юрія. „Дума про смерть Хмельницького" говорить, що зараз послано „лейтарів" до молодого гетьмана, що „Під Білою Церквою гуляє, об смерті отцевській не знає"[2]).

У всякому разі доперва 23. VIII. відбулися величаві гетьманські похорони в Суботові. Осиротіла родина гетьманська, старшина козацька, непроглядні маси народу, а передовсім війська козацького взяли участь в похоронах, віддаючи останню прислугу Великому Гетьманові. Був також на похоронах польський посол Беневський, котрий найшовся тоді в Суботові[3]).

В часі похоронів виголосив довгу і гарну промову старий гетьманський секретар Самійло Зорка, людина до гетьмана дуже близька, що знала добре всі наміри і думки покійника. Копії цієї промови старанно зберіглись на Україні, а наводить її майже в цілості з захованням навіть польської мови, якою вона була сказана, у своїй Літописі Самійло Величко.

„Умер наш лицарський полководець, лишивши по собі безсмертну славу, той, від мудрости котрого не тільки ми, його підручники, але й вся Українська Річпосполита сподівалася довгих літ щасливого життя і розквіту! Умер той, котрому правиця Всемогутнього подавала скрізь швидку поміч, коли він із вашими милостями, ласкавим панством праведно ополчувався за вольности й давні права на братів і заразом наших ворогів — польських савроматів! Умер той, від чиїх гарматніх і рушничих громів тряслася не тільки Сарматія, давніх вандалів і береги бурливого Чорного моря з їх кріпостями і замками, але й дріжали самі стіни Царгороду, окурені димом козацьких рушниць! Умер нарешті той, чиїми зусиллями оживлені, може раз на завжди, давні українські права і вольности. Не час мені малювати й вичисляти заслуг і лицарських діл, якими ви славно зазначили себе з цим полководцем, Богом нам даним, гетьманом Хмельницьким, успішно і хоробро борячися за давні права та свободи, потоптані й висміяні поляками, нашими братами; це йшли ви слідами стародавніх помічників Олександра Великого Македонського, своїх предків славян, так само скитів, кимбрів і козарів. Хай говорять про вашу лицарську хоробрість поля й долини, вертепи й гори, замки й гарматні пащі; хай сповістять, з якою хоробрістю й геройською відвагою стояли ви за свої вольности проти неприятелів і нашої сармато-польської братії; до чого простували й чим зазначили себе, при всесильній Божій помочі, на Жовтих Водах, під Корсунем, Пилявою, Збаражем, Зборовом, Берестечком, під Білою Церквою, Львовом, Замостєм, Нестерваром і Баром, під Камянцем на Поділлі, Батогом, Охматовом і на багатьох інших місцях, яких не можу перечислити.

До тебе звертаю я марне слово, наш улюблений полководче, давній український Одонацарю, славний Скандербегу, гетьмане всього славного запорожського війська та всієї козацько-руської України, Хмельницький Богдане! До тебе промовляю, хоч ти тепер непорушно мовчки лежиш між чотирма могильними дошками; до тебе, чийого владного слова, ми, в числі сто тисяч, недавно слухали і були готові на кожде кивнення головою! Чому так швидко перемінився ти в безмовного Гарпократа? Краще йди слідами німого Атіса; промов до нас і научи, як жити й поводитися з другами й недругами, що нас оточують. Німий із уродження Атіс урятував виразною пересторогою свого батька царя від убійства; тиж, красномовний від уродження, промов і охорони нас, щоб нас не побідили й не погубили наші вороги; розірви хоч на малий час кайдани смерти й промов до нас ласкаве та добре слово на дорогу нашого дальшого життя, наш хоробрий і улюблений гетьмане! Колиж, піддаючися смертному засудові, не можеш виповнити бажання живих, бодай нам, у трону Всевишнього, де ми сподіваємося тебе, випроси, щоб Всемогучий дав нам по твоїм відході щасливе життя та зберіг нашу батьківщину від ворогів у цілости і мирі. А ми мешканці землі, складаємо від себе обіцянку, що молитимемо Всевишнього, щоб разом із своїми вибранцями зробив тебе учасником безмежного щастя".[1])

Промова ця є найкращим висловом тієї пошани і пієтизму, з яким відносилося в узнанні його великих заслуг і праці, сучасне покоління до особи всіми любленого і шанованого Великого Гетьмана.

Остається ще сказати зглядно обговорити, де саме, у якому місці поховано Б. Хмельницького, бо справа могили Богдана дотепер неясна. Щойно здається майбутні старанні пошукування на місці розвяжуть остаточно ту справу, бо з архівальних вісток трудно щось певного сказати. Є ріжні версії, подання, перекази і легенди, в котрих тяжко визнатись. Заходить питання: у котрій церкві поховано тлінні останки Великого Гетьмана? У Суботові було дві церкви, деревляна (старша) св. Михайла, що її побудував Богданів батько і новіша мурована св. Ілії, побудована Богданом з каміння з розібраного на Диких полях татарського мечету.

Самовидець подає, що Хмельницького похоронено „в ринковой Церкви" у Суботові. Цікаво тільки, котра з тих двох церков і була ринковою, св. Ілії, чи св. Михайла. Місцеві перекази неясні, вказують раз на одну раз на другу, — однак більше видається правдоподібним, що таки ринковою церквою була церква св. Михайла — як

[1]) Літопись Самовидця.

[2]) „Дума про смерть Б. Хмельницького".

[3]) L. Kubala: Wojna brandenburska (Бантиш Каменський: Істор. Малой Россії II).

[1]) Промову подаю в перекладі М. Возняка з йогож „Історії Укр. Літератури" том III. стор. 393 — 4.

старша, тимбільше, що про церков св. Ілії говорять місцеві перекази, як про домову каплицю у дворі Хмельницького. Не знають також місцеві перекази сказати, у котрім місці під церквою, чи коло церкви похоронено гетьмана. Одні кажуть, що Хмельницький похований „з правого боку під стіною“ (Іллівської церкви), а інші „що на дворі під церквою, коло цеї самої стіни і проти цього самого місця“. Є ще мало правдоподібна леґенда про спалення останків Богдана і Тиміша С. Чарнецьким 1664 р. та розвіяння попелу в полі на урочищу Гречанім. На цім місці до недавна були могилки з 3 хрестами, котрі бачимо на рисунку Т. Шевченка. Інша верзія каже, що С. Чарнецький не спалив костей, але кинув собакам. — Одна і друга мало правдоподібна — бо як бачимо довкола могили Хмельницького повстала ціла леґенда — у котрій трудно визнатись.

Однак тримаючись вказівок Самовидця і місцевих традицій скорше годилобся уважати ринковою церквою стару Михайлівську церкву і хто знає, чи власне там не похоронено Богдана, побіч домовини його сина Тиміша, котрий там напевно буз похований, бо місцеві люди бачили цю Тимошеву домовину, коли клали на місці погорілої, нову церкву. Традиція навіть каже, що над могилою Богдана находився у церкві під бальдахімом портрет гетьмана з написом, який вичисляв заслуги того „що подібний до Греків, через котрих впала Троя, знищив Польщу і унію, Татарів, Турків і цісаря лякав і непобідний в боях, найшов щасливий кінець, бо з Сина своєї отчизни, став її найдостойнішим Батьком“[1]).

Так справа Богданової могили досі не вияснена, жде ще пильних дослідів в архівах і на місці, бо сучасне покоління у розгарі боротьби не зуміло увіковічнити місця спочинку свого Великого Гетьмана.

Зрештою, хто знає, чи не говорить правди „Дума про смерть Хмельницького“, котра ще інакше, по козацьки, описує похорони Богдана і не під церквою, а в могилі хоронить Хмельницького:

„Тоді то (Юрась) велів у Штоминомі дворі,
на високій горі гріб копати
Тодіж то козаки штихами суходіл копали
Шликами землю виносили, Хмельницького
похоронили,
Із разних пищаль подзвонили, по Хмельницькому похорон счинили“.

(Подано у Костомаровій монографії про Б. Хмельницького за Метлинським“.

[1]) Бантиш-Каменскій: Історія Малой Росії II. прим. 7.

БІБЛІОҐРАФІЯ.

1. **Бантиш-Каменскій:** Історія Малой Россіи.
2. **L. Kubala:** Wojna brandenburska.
3. **Маркевич:** Історія Малороссіи.
4. **В. Липинський:** На переломі.
5. **Марко Грушевський:** Гетьманське гніздо, урочища і перекази с. Суботова.
6. **М. Грушевський:** Іл. Історія України.
7. Літопись Самовидця.
8. „Дума про смерть Б. Хмельницького“ (у двох варіянтах: Др. Ф. Колесса: Укр. народні думи. Львів 1920, ст. 146 і Костомарів: Б. Хмельницький).
9. Матеріяли в „Архиві Ю. З. Россії“ і рукописні документи в бібліотеці Чорторийських у Кракові.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ:

На висилку передплати на 1935 р. залучуємо почтові складанки. Щиро прохаємо П. Т. Передплатників прислати вже в перших днях січня по можливости цілорічну передплату, яку знижуємо на зол. 11.—, а принайменше піврічну зол. 7.— (для членів „Червоної Калини“ зол. 6.—). Видавництво зможе тоді повести цілий 1935 р. правильну господарку.

Залягаючих ще з заплатою П. Т. Передплатників прохаємо вирівнати з початком січня обовязково всі залеглости.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VII. річник / Число 1. / Січень 1935.

ЗМІСТ:

Редаґує: *В. Софронів-Левицький* **Відповідальний редактор:** *Петро Пасіка*

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка